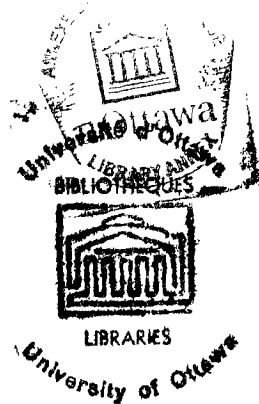

ОДИНИЦЯ І ГРОМАДА
В ТВОРЧОСТІ ІВАНА ФРАНКА

Ярослав Розумний

Jaroslav Rozumnyj

Теза предложена на Славістичному Відділі
Оттавського Університету, як частина ви-
мог до осягнення ступеня М.А. /Мастер оф
Артс/.

Торонто, Канада, 1958

THE INDIVIDUAL AND COMMUNITY
IN
IVAN FRANKO'S WORKS

by
Yaroslav Rozumny

Thesis presented to the Faculty of Arts,
the University of Ottawa, through the
Ukrainian Section of the Department of
Slavic Studies as partial fulfillment
of the requirements for the degree of
Master of Arts.

Degree conferred May 22, 1958
R. H. H. H. H.
Secret. Graduate Division

Toronto, Canada, 1958.

UMI Number: EC56046

INFORMATION TO USERS

The quality of this reproduction is dependent upon the quality of the copy submitted. Broken or indistinct print, colored or poor quality illustrations and photographs, print bleed-through, substandard margins, and improper alignment can adversely affect reproduction.

In the unlikely event that the author did not send a complete manuscript and there are missing pages, these will be noted. Also, if unauthorized copyright material had to be removed, a note will indicate the deletion.

UMI[®]

UMI Microform EC56046
Copyright 2011 by ProQuest LLC
All rights reserved. This microform edition is protected against
unauthorized copying under Title 17, United States Code.

ProQuest LLC
789 East Eisenhower Parkway
P.O. Box 1346
Ann Arbor, MI 48106-1346

Ця теза була приготовлена під керівництвом
Професора Л.-ра Константина Білі.

На цьому місці складаю Професорові Л.-рові
Константинові Білі висловлю мого подяки за його вно-
сівки і поміч у підготовці цієї праці.

Рівно ж дякую всім, що в якійсь формі допо-
магали мені в опрацюванні цієї тези.

Ярослав Розумний, нар. 6. 9. 1925 р. у
Вицілках /Україна/, здобув ступінь рів-
нозначний з Б. А. /Бечелор оф Артс/ у
Кулемборгу /Голляндія/, 18. 9. 1950 р.

ЗМІСТ

Розділ:	Сторінка:
Вступ	I-III.
I. Іван Франко і його доба	I.
II. Громада в ранній творчості І. Франка	18.
III. Шлях до індивідуалізму	44.
IV. Ідеалізм Франкової одиниці	70.
Закінчення	90.
Бібліографія	92.

ВСТУП

Проблема одиниці і громади - це провідний мотив у творчості Івана Франка. За малими винятками його особистої лірики, вся його поетична, наукова й журналістична діяльність присвячена цим двом елементам.

Ціллю цієї праці є вказати, на підставі Франкової творчості, на його концепцію громади і місце та роль одиниці в цій громаді.

У першому розділі накреслено приблизне культурно-політичне тло, на якому виступив Іван Франко. Це була доба, що потребувала індивідуальності Франка, який входив у життя, аналізував його, щоб пізніше відважно критикувати й осуджувати помилки нечисленних провідників українського галицького суспільства. Найважливіший сектор у громадському житті, а саме культурне й політичне усвідомлення народу, був зовсім занедбаний. За це Франко боровся завзято ціле своє життя і з огірченням покидав кожную партію, яка занедбувала свій моральний обов'язок супроти свого народу, а селянства зокрема.

Серед таких обставин загального збайдужіння виступив молодий ентузіяст громадівець Франко, якого очі були звернені на народ у духовій темноті й соціяльній нужді. Його відданість народові, оформлена соціялістичними переконаннями, створила ідеальний образ громади, в яку він безкритично і свято вірив.

У цьому ранньому періоді його творчості він наділяє громаду безмежною силою, перед якою ніщо не може встояти. Та громада легко зможе замінити суспільну кривду й визиск ідеальною формою суспільного ладу. Цей народ потрібно лише зорганізувати, а волю він собі здобуде. Ставши вільним - він переродиться і зможе жити без проводу й наказів.

Одиниці в цьому періоді Франкової творчості - це незначні члени великої громади, які губляться серед загалу й повторяють чужі кличі.

Однак, дійшовши до кращого розуміння народу і розчарувавшись в соціалізмі, Франко видвигнув одиницю і поставив її понад громадою. Його ідеалом стала не громада, але індивідуальність - її провідник. Громада почала набувати в його оцінці рис негативних, рабських. Ця маса стала проти одиниці-провідника, який побачив у ній багато низького земського та почав снеровувати її зір на вищі ідеали, що були їй чужі й далекі. Ця одиниця, хоч і часами заломлювалась і зневірювалась у собі й народі, скоро підносила й кидала бадьорі кличі. Не соціалізм Маркса та Енгельса, не позитивізм з виключною вірою в розум, не матеріалізм з вірою в більшу силу й довшу тривалість атому, як усіх богів разом взятих, але любов, вищі ідеали, моральність і етичність вчинків стали характеризувати Франкову індивідуальність-ідеаліста.

Пройшовши шлях від "Каменярів" до "Конкістадорів", Франко створив сильну одиницю, "цілого чоловіка", що з любов'ю працював для свого народу, і врешті Мойсея, що провадив свій народ, а відійшовши від нього у вічність, залишив у його серці печать свого духа, як дороговказ для дальшої мандрівки.

ІВАН ФРАНКО І ЙОГО ДОБА

Щоб дати повніший образ Івана Франка, як індивідуальности, і краще розуміння його творчости, треба в першій мірі зрозуміти добу, в якій І.Франко народився та в якій оформлювався його світогляд. Франко появився на українсько-му національному форумі в епоху боротьби ідеологій і соціального відродження. Проти себе стояли: ідея інтернаціоналізму, голошена соціялістичною доктриною, і ідея національного ренесансу. Змагання цих двох протилежних ідеологічних тенденцій витворило хаос політичної думки й захитало основами національних концепцій.

Україна, поділена між Росією й Австро-Угорщиною, не творила одноцілого образу як у політичному, так і в культурному аспектах. У висліді безнастанного переслідування українського слова, що було завершене указом 1876 р., тобто забороною друкувати в українській мові всякі наукові, популярні чи перекладні твори, як теж театральні вистави, в Україні під Росією настав час національного збайдужіння. Навіть у деякої частини суспільства був помітний негативний настрій щодо розвою української національности.

Під впливом популярних у тому часі соціялістичних теорій багато енергійної і здібної молоді вірило, що в майбутньому, при здійсненні соціялізму, всякі національні різниці зникнуть, і взагалі вважалося, що розв'язка економічних

проблем далеко важливіша, як справи національні. "І що ви пишете та друкуєте? Усе, що треба було написати, написали вже Маркс і Чернишевський. Тепер треба тільки виконати те!" І/ - такими словами звертався до Франка один із представників так думаючої молоді.

Плекання національної окремішности - це, на їхню думку, був би регрес. Збайдужіння до своєї культури і, зокрема, до літератури було таке велике, що десятками років держалося недрукованими цінні рукописи творів Руданського, Свидницького та інших. "Українська інтелігенція разом з московською, - говорить Франко, - готовилася йти "в народ" і проповідати по фабриках "хитру механіку" та ідеали соціальної справедливости - розуміється, московською мовою" 2/.

У західній частині України, що була під Австро-Угорщиною, ситуація не була надто відмінна. Ідеї абсолютизму й чинопочитання доживали свого кінця в галицькому москвофільстві. Бажання Наумовича, одного з визначних москвофілів, було видати для простолюддя кишеньковий трешник. Усі цікавилися далекою політикою, що діялось на Балканах, у Лондоні чи Берліні, а були байдужі до всього, що діялося в Україні.

І/ Писання Івана Франка ІУ, Молода Україна, часть перша. Провідні Ідеї і Епізоди, Вінніпег, 1920 р., стор. 6.

2/ Там же.

Не надто більше можна було очікувати від народовецького табору. Малочисельна й малоосвічена група народовців, розкинена по цілому краю, любилася кулішівською козаччиною і романтичним минулим. Уся національна діяльність зосереджувалася довкола святкувань пам'яті Шевченка й видання кількох книжечок "Просвіти".

Однією з важливих причин існуючого тоді стану було повне відмежування інтелігенції від народу. Поодинокі представники зустрічалися з народом хіба перед виборами, та й тоді говорили про добродійства цісаря, про те, що українці вже одержали від цісаря, і те, чого українцям ще просити в нього. Народ не знав основних принципів конституції, як теж підставових речей, що відносяться до сфери економічного чи соціального життя. Довгий час маса нашого народу жила в переконанні, що одинокую й найвищу владу в державі має цісар.

У загальному, в другій половині 70-их років групи української інтелігенції під Росією й Австро-Угорщиною, що признавалися до українства, не знайдуть, здавалося, спільної мови й розійдуться в різних напрямках.

Поезії Шевченка, які кристалізували національні характери нашої молоді 60-их років, через безнастанне деклямування й сухо-схолястичні коментарі О. Огоновського, стали тільки збіркою гарних віршів.

Другий талановитий і оригінальний представник За-

хідньої України, Ю. Федькович, "збаламучений і знеохочений" замовк, або перестав бути надто цікавий своєю творчістю. В додатку, відносини між українцями з-під Росії й Австро-Угорщини щораз більше загострювались. У багатьох випадках було відмінне розуміння деяких проблем обома сторонами.

Галичани, засипані закидами українців з-під Росії, старалися знайти виправдання, вживаючи часто не надто вірогідних протиаргументів.

Куліш розсварився з Вахнянином і Партицьким, згодом з Подолинським, а врешті з Барвінським.

До ще більшої завзятости дійшов цей спір, коли галичани зустрілись з таким умом, як М. Драгоманов. Останній - людина високих здібностей і знання, в своїх писаннях для галичан кинув багато нових ідей і теорій, "вірних і натяганих, але з великим талантом подобраних доказів"1/. "Скудомним галичанам" приходилось викручуватись і шукати за відповідями, що вміло використовував М. Драгоманов. У Галичині це був час небезпеки, що запанує тип рутенця - людини, огірченої всякими спорами про народність, Шевченка й ідеї Драгоманова. У висліді цього частина громадянства відверталась від усього і "не хотіла знати нічого поза чорножовтими стовпами, що відмежовують Галичину від Росії"2/.

1/ "Молода Україна", стор. 9.

2/ Там же, стор. 10.

На щастя, цей тип українця не перемиг. Ситуація була небезпечна ще й тому, що на Буковині панувало тоді москвофільство, яке за тодішньою модою було всеціло відірване від простолюття. На Закарпатті відносини не були кращі. Тамешній москвофільський "Карпат" стояв на сторожі мадяризаційних заходів уряду серед українського населення. Сімдесяти роки 19-го століття, за словами Франка, це був час рішення "жити, чи згинати нашій нації"^{1/}.

Не дуже різнилося і наступне десятиліття. І тут слід було б вказати на роль, яку виконував русофільський рух на українських землях під Австро-Угорщиною. Москвофільський рух в українському суспільстві - це не природний продукт українського організму, а радше результат польської політики у відношенні до українства. Це орієнтація, що мала свій початок у шістдесятих роках 19-го століття, зумовлена екстермінаційною польською політикою та піддержувана всеросійською агітацією з-зовні. Із зростом національної свідомости цей рух почав зникати з українського ґрунту, поменшуючись до своєрідних острівців - інституцій та видавництв, субвенціонованих Росією. Русофільський рух ліквідувався. Щойно вшехпольська хвиля, що залила Галичину в останньому десятку літ 19-го століття, оживила йновила русофільство. Вшехполяки знову ж, офіційно називані "народовими демократами", це пред-

^{1/} "Молода Україна", стор. 10.

ставники польської політичної течії /т. зв. "народовий егоїзм"/, що пропагувала незалежність Польщі в границях давньої Речіпосполитої.

До появи цієї течії серед поляків в австро-угорській імперії був помітний рух /у т. зв. демократичних поступових колах, серед молоді й у пресі/ який таврував шовіністичні прояви серед шляхетсько-орієнтованих поляків. У тій же пресі були публіковані статті, в яких обстоювано думку незалежного розвитку українців, як теж осуджувано польську, часто позбавлену етичних основ, тактику у відношенні до українців. Проте з появою польської політичної течії виключности, весь цей польський елемент, як і загал суспільства, став по боці ідеї народових демократів. У висліді такого звороту польської політичної орієнтації, змінилось і відношення до українців. Польські політики, що назовні хотіли залишитися льобяльними громадянами австро-угорського цісарства, одночасно підготовляли ґрунт своїм політичним інтересам у Галичині. Для цього вони потребували третьої помічної сили. Поляки вірили в близьку окупацію Галичини Росією й у те, що згодом Галичина припаде майбутній Речіпосполитій. Тому їхньою першою ціллю було досягнути в австрійському парламенті якнайбільше, що дало б їм можливість всесторонньо опанувати східню Галичину. Маючи в руках ключеві адміністративні й громадські позиції, поляки почали намагання, щоб надати польський характер львівському університетові.

Взагалі ж на полі шкільництва була пожвавлена польська акція з метою тотального польонізування українців.

Чужою силою, що сприяла польській політиці, являлися москвофіли, які пропагували "культурну й національну єдність" з Росією. За словами д-ра М. Лагодинського, тодішній намісник Потоцький навіть підписав був угоду з русофілами, що її ціллю було ширення російської пропаганди, створюючи ґрунт під т. зв. "російську іреденту", як рівнож боротьба з національно орієнтованим українським елементом. В останньому Потоцький відаав до розпорядження москвофілів свій адміністративний апарат. У цей спосіб цісарські урядники з цілою польською суспільністю піднесли русофільський рух до рівня поважної сили.

На початку 80-их років у Галичині існував один орган "Правда", який упав через байдужість своїх читачів. Серед народовецького круга діячів постало питання, як запобігти цьому станові. Були дві провідні думки, заступлені Вол. Барвінським і Вол. Навроцьким. Перший радив вийти з літературного теоризму і вступити на політичне поле, хоч би навіть це мало статися коштом уступок у сторону елемента, що не заявився по стороні українофілів, ані теж не заявлявся по боці москвофілів. Вол. Навроцький був проти цієї думки, вважаючи, що галицька інтелігенція є замало освічена до такої акції.

У висліді цих розбіжностей думок перемогла думка

Вол. Барвінського. Основано політичний орган "Діло". Головним редактором став Вол. Барвінський. Він відступив від "фонетички" в користь етимології, з розрахунком, що в той спосіб з'єднає ще не оформлений елемент. Часопис "Діло" мав чисто галицький характер і всі проблеми наświetлював у дусі галицького громадянина. У полеміку з москвофілами не входив, і взагалі для українців часопис не був цікавий.

Із давнього українофільства В. Барвінський залишив у своїм органі одне тільки підкреслювання національної окремішности "русинів". Усі інші теорії не знаходили в нього визнання.

Майже одночасно з "Ділом" Барвінського почала появлятися "Зоря" Партицького, теж колишнього гарячого українофіла. Праці Шараневича, Ів. Ем. Левицького, Ільницького були позбавлені життєвості й наповнені ненавистю до всяких нових ідей. Крім того, були намагання створити літературу, що відтворювала б життя вищої суспільної верстви, а не малювала селянських буднів.

Зрештою, всі видання того часу в Галичині були просякнуті духом мертвоти, а їхня мова це була мішанина московської з церковно-слов'янською.

Усе це, ясно, не могло захоплювати тодішньої молоді генерачії, що виховувалася й училася від своєї провідної верстви любити Русь радше на словах.

У такій ситуації молодь, зорганізована в академічних

товариствах віддавала свій час і енергію дозвіллю й непродуктивним справам.

У тодішній т.зв. староруській партії розвиток подій відбувався в дещо іншому напрямі. Староруси перемінилися в завзятих москвофілів. На це склалися різні причини, а головне провал при виборах. Починається теж очищення обряду, що в дальшому грозило зірванням унії. Коли при цьому враховувати безладдя, що тоді існувало в народовецькому таборі, цей стан міг набрати небезпечних розмірів.

Ця розтіч думок серед тодішнього галицького суспільства була спричинена ще одним фактом. У 80-их роках до Галичини приїхав Куліш, який кинув жмут нових думок про можливості й шляхи оздоровлення української нації. За його словами, міста в Україні опанувала "драгоманівщина", і тому "тільки з хуторів може прийти обнова, відси повіє справжнім українським духом"¹. Другою ціллю приїзду Куліша до Галичини було погодити галицьких українців з поляками.

Очевидно, ідеї Куліша було важко зрозуміти західньому українцеві. Куліш не враховував одного, дуже важливого моменту. Хоч він знаходився серед того самого народу, однак в країні й серед суспільства, де розуміння багатьох проблем було зовсім відмінне, і тому не диво, що ідеї Куліша не знаходили відповідного ґрунту серед галичан. Ця

¹/ "Молода Україна", стор. 13.

Кулішева поїздка була неактуальна ще й з причини невідповідного часу. У той час поляки при допомозі "Змартвихвстанців" під проводом Калінки стали до активної боротьби з галицькими українцями. Їздили проводили спроби зреформувати Василіянський чин і при допомозі скріплення унії, очарівавши її польським католицьким духом, змінімалізувати, а то й зліквідувати ще надто слабкий український національний ренесанс. Сейм навіть призначив поважну суму /10.000 ринських/ на інтернат "Змартвихвстанців", які мали зайнятися переведенням у життя цього задуму.

Серед такої ситуації Куліш повинен був радше говорити про способи й роди протидії польським плянам, а не бажати повороту Сапіг, Чарторийських чи Жолкевських в український табір і стати на чолі українського національного руху. З табору народовців поділяв цю ідею Вол. Барвінський, що готов був піти на великі уступки в сторону польської шляхти, щоб у той спосіб повернути її в український національний табір.

Антиукраїнські настрої серед польського суспільства доходили до свого вершка. В додатку речниками цього руху бул и т.зв. польські ліберали, як публіцист Генрик Ясенський, Ян Дям і ін. Усі вони голосили тотальну війну всьому "руському".

Цій польській опінії піддавалися й урядові чинники, а зокрема, коли "Галицька Русь" /як її називав Франко/ за-

горілась новими ідеями. Численні ревізії в час соціалістичних процесів давали нагоду ліквідувати всякого роду літературу. Розв'язувано читальні, а їхніх основників арештовано. Це був період повного застою й розбиття думок серед української суспільности.

Тому, що це була епоха соціального руху, суспільні діячі почали звертати велику увагу і на робітництво. На робітничий рух мали вплив різні соціалістичні напрями, головно: соціал-демократичний і т.зв. науковий соціалізм Маркса, як теж інші. Два напрями мали рішальний вплив на робітництво. Перший виходив з етично-моральних філософічних основ і шукав ідеального суспільного ладу шляхом еволюційного розвитку. Другий вірив, що тільки революція, в якій авангардом буде пролетаріят, повалить капіталізм, а на його місце поставить безкласове суспільство, на чолі якого стоятиме народня держава.

Український робітничий рух починав своє життя якраз у час, коли в німецькому, австрійському й чеському робітництві йшла завзята боротьба між цими двома напрямками. Перший напрям заступав Шульце і Деліч, другий - Фердинанд Ляссаль.

У Східній і Західній Україні зорганізували робітничий рух російські і польські соціалісти.

Українська робітнича організація, з національним обличчям, не існувала. Це знову ж впливало з повного

збайдужіння українства до політичної активності. У Східній Україні формувався тип малороса, а в Західній тип рутенця. В обидвох країнах була нездорова льояльність супроти панівних урядів і загальний квієтизм. Ця аполітичність вирощувала народовців і українофілів, що любили Україну в сенсі культурницькому - Україну повірну. Тому революційно наставлена молодь не знаходила свого українського політичного середовища і вступала до партій чужих, польських або російських.

Визначним польським соціалістом того часу був у Галичині Бол еслав Лімановський, який одночасно був промотором робітничого руху. Його збірка статей, видана окремою книжкою п. н. "О квестії робітничей", знайшла широке зацікавлення як серед робітництва, що шукало відповіді на соціальні питання, так і серед студентства, що цікавилось соціалізмом, як новою соціальною доктриною.

Організований робітничий рух почався у Львові, а дали йому початок друкарські складачі, основувши товариство "Постемп" /1870 р./ . По короткому часі воно було розв'язане й оформилося в товариство "Огніско". За вказівками Лімановського, це товариство повинно було займатися агітуванням серед робітництва й видавати газеті - "Чцьонка". Цей гурт очолювали: Август Скерля, Антось Маньковський і українець Осип Данилюк, що був редактором цієї газети.

Опісля почали організуватися за професіями і інші робітники. Силою обставин українські робітники опинилися в рядах польських робітничих організацій. Про національно-політичну свідомість українського робітництва важко говорити, бо її не було. Народовці робітництвом не цікавилися, а радше присвячували більше уваги селянству, тоді як москвофіли ставилися з презирством і до робітництва і до селянства.

Майже рівночасно з рухом робітничим починає активізуватися в Галичині і студентство. Це відбувалося під безпосереднім впливом М. Драгоманова. Насамперед цей рух почався серед студентської молоді, згуртованої в русофільському "Академічному Клубу". Народоовецький "Дружній Лихвар" ставився до нових ідей здержливо або й ворожо. Ні в першому, ні в другому студентському товаристві національно-політичне питання не було поставлене яскраво.

Селянству ніхто не присвячував уваги - ні народовці, ні москвофіли. Галицький селянин стояв під кожним оглядом на низинах і не знав, від кого очікувати помочі. Поза пустими фразами, ніхто не проводив ніякої праці над зменшенням безпросвітності серед населення. Коли до цього додати всякого роду урядові пресії і надужиття адміністрації, що була здебільшого в руках поляків, - матимемо повний образ Галицької України доби появи Івана Франка.

У цьому короткому нарисі ми намагалися зреферувати

в загальному відносини в Галичині 70-их і 80-их років XIX ст. За словами самого Франка, це був найважчий час, який будь-коли доводилось переживати українському народові. Франко напевно мав на думці цілу Україну того часу. Ця думка не без основ. Франко був одним із тодішніх українських громадських і політичних діячів, що відчував кожний порух і живчик українського життя в найширшому його засягу. Бувши близько цих процесів, а деяким навіть давши початок, Франко може найкраще знав стан, у якому знаходився український загальний часу.

На тлі тієї бурхливої доби, коли оформлювалося так багато ідей, виступає молодий Франко активіст, який пізніше стає символом духового росту українського народу 19 і початку 20 ст.

Появляється Франко на українській громадській ниві, як молодий недосвідчений робітник, що наслідує старшого від себе. Своєю дуже ранньою творчістю повторяє фрази й поучення тодішніх речників українського суспільства в манері, притомій тому часові. Це молодий Франко, що почав проповідувати в стилі спочатку мосивофілів, не відбігаючи далеко і від народовців. Франко заговорив їхньою мовою тому, що іншої ще не знав. Одне, що мав уже глибоко в серці - це бажання допомогти своєму народові. Кривду його знав дуже добре, бо щойно вийшов з-під селянської стріхи й усе бачив на власні очі, а багато чув від селян, що сходилися до кузні його

батька й розказували про те, що діялося і поза його селом, що діялося в більших промислових осередках.

Не знав Франко, як молодий поет-суспільник, як боліє: цією кривдою народу його інтелігенція і чи труд та засоби, яких вона вживає, щоб запобігти цьому, успішні й вистачаючі.

По короткому часі Франко розкрив причини тодішнього стану українського суспільства, а його провідної верстви зокрема. Тепер він заговорив іншою мовою, найперше критикуючи стиль і засоби діяльності русофільської і народовецької інтелігенції. Обидві ці групи стояли на фальшивих хоч і відмінних основах. Як одна була далека національним принципам і збаламучена орієнтувалася на Росію, так друга поза пустими фразами про любов до свого українського народу й своєї батьківщини нічого конкретного не робила. Франко виступив проти обидвох фракцій, кинувши гасло безустанної праці каменяра на шляху поступу й соціальної обнови. Молодий Франко знаходив у соціалізмі відповіді на питання, які ставило йому його власне сумління і голос соціальної нужди та культурної темноти його народу. До цього народу було звернене ціле його єство. Першою і одинокою ціллю його трудолюбивого життя була праця для народу-громади. Він бачив терпіння свого люду й хотів його звільнити. Працюючи над піднесенням культурного рівня загалу населення, він вірив, що незабаром при допомозі цього ж народу легко вдасться усунути існуючий соціальний

стан, навіть за допомогою сили. Молодий І. Франко бачив у народі невичерпну силу, яку треба лиш оформити. Він бачив її всюди. Тисячі подібних йому лупали скелю темряви. Вони у Франка - невільники волі.

Його уява диктувала йому фантастичні образи майбутнього. Він бачив совершенну форму суспільства. Він гльорифікував громаду, яка в його понятті мала всі позитивні якості до тієї міри, що в тій громаді губилися індивідуальності. Франко їх не бачив, зрештою він за ними й не шукав. Це були тільки незначні частинки фрески, які склалися на один образ, а ним була громада. В громаді сила, надія, майбутнє.

Це був молодий Франко. В пізнішій своїй творчості Франко змінить свій погляд. Місце всесильної громади замінить одиниця. Ця зміна погляду Франка на роль одиниці наступить після його розчарування в ідеях, які він недавно голосив. Він відкриє в людині крім розуму ще інші вищі елементи - вроджену снагу любови. Безоглядний революціонер трансформується в людину, що вміє толерувати і погляди інших та любити своїх ворогів.

У Франка зміниться погляд на соціальні науки. В своїх писаннях він даватиме критичні аналізи марксівського соціалізму - його сухости й доктринерства.

Громаді він буде приписувати негативні риси маси з її рабством і нестійкістю. Він побачить у ній багато

якостей, які не вдасться викоринити з психіки народу, бо вони стали атрибутами його характеру. На це треба часу поколінь. Франко почне малювати в своїх творах образ повної людини, що зуміла поєднати елементи раціональні з елементами серця, яким Франко дав примат.

У той спосіб Франко створить повну людину, покликавши її до життя з-поміж "таких самих" каменярів, і поставить перед нею вартості духові й ідеал людини, до якого треба змагати. Вона переродить суспільство, яке дійде до обіцяної землі з печаттю її духа.

ГРОМАДА В РАННІЙ ТВОРЧОСТІ ІВАНА ФРАНКА

"Тепер найвища наука каже, що треба робити, працювати для громадського добра" - це слова І. Франка з його оповідання "Моя стріча з Олексю". Це й було мотто цілого життя Франка, починаючи "Каменярами", а кінчаючи "Мойсеєм". Це два полюси Франкового я, що вийшов з каменярського ряду на Хорив.

Молодий Франко, ввійшовши поміж інтелігенцію, якої не знав, пішов її слідами, навіть схвалюючи її спосіб громадської діяльності. Він бореться з п'янством, як "гидким" налогом. "Під твоїм, пастирю, проводом нам не страшна боротьба", - писав Франко в оді "Хрест". Діяльність тодішнього священства обмежувалася до боротьби за тверезість серед народу, давання популярного викладу Євангелії та закликів до послуху духовному станові. У вірші "Любов" Франко парафразує рядки апостола Павла. За тодішнім напрямком москвофільських поетів, оспівував княжу добу, даючи "Бунт Митуси", а за К. Устияновичем народовцем змалював "Схід сонця", взявши деякі його мотиви з вірша "На зорях". Молода інтелігенція йшла або слідами батьків, які захоплювалися російським аристократизмом і говорили слов'янською мішаниною, або захоплювалася стилем життя польської аристократії й органічно відходила від загалу українського народу.

Друга частина інтелігенції прийняла мову народу й почала боротьбу з першою. Ця боротьба, хоч мала й інші елементи, все ж обмежувалася більше до мови. Народовці, перейшовши стадію українофільства, почали європеїзуватися, однак, не маючи економічних підстав, вони оперували багатомовною європейською фразеологією, але залишилися далеко від народу, не розуміючи його потреб.

У такому часі молодий Франко ввійшов у ряди тогочасної української інтелігенції. Від одної різнився тим, що говорив народньою мовою, а від другої тим, що справді любив український народ.

У гімназії Франко не читав заборонених гімназістам газет, а в річниках "Правди" читав тільки белетристику: Стороженка, М. Вовчка, Куліша, Шевченка, Руданського, Мирного. Через це Франко не орієнтувався в політичній атмосфері тодішньої Галичини, а по закінченні гімназії знайшовся серед москвофільської студентської молоді, що гуртувалася тоді біля "Друга".

Щойно лист М. Драгоманова до редакції "Друга", поміщений у першому річнику, п. з. "Новое направление украинской литературы", звернув на себе увагу Франка. В своїх пізніших листах Драгоманов вказував молоді на обов'язок служити народові і працювати для нього. Він закликав молодь, як і всю тодішню інтелігенцію, знайомитися з творами європейських письменників і вийти поза межі тісного духового

загумінку. В передмові до "Листів" із 1887-1895 рр. Франко писав: "... і коли з генерації, що більш або менш стояла під його впливом, вийшла яка користь для загального і нашого народнього діла, то це в найбільшій мірі заслуги Драгоманова". В іншому місці Франко говорить: "Отже, не соціалістичні теорії чинили Драгоманова таким страшним, а то і ненависним для реакційної частини нашої суспільности, а власне його пропаганда, що так скажу, його одноцільности людської одиниці, пропаганда щирости, простоти й постійности у виконванні прийнятих на себе обов'язків, явного і рішучого висловлювання своїх переконань і поступування згідно з тими переконаннями. Ось майже чисто етичні принципи - то був той великий фермент, який вкинув Драгоманов у галицьку суспільність" I/.

Драгоманов звернув увагу на І. Франка, коли прочитав його нариси під заголовком "Борислав". Франко показав умілість вглядати в народне життя. Вплив Драгоманова відбився не тільки на редакції "Друга", а і на творчості Франка. Його підхід і погляд на літературу ставав більш реалістичний. У 1876 р. в "Друзі" появляється його вірш "Наймит", як вислів віри в непереможну силу народу. З цим віршем можна вважати початок Франкової громадської творчости. У Франка наступила зміна. В своїх сатирах він почав виступати проти

I/ І. Франко, "Молода Україна", часть перша, Провідні ідеї й епізоди, Львів 1910, стор. 21-22.

москвофілів Наумовича, Площанського й інших, як теж проти народовця Вол. Барвінського, що був прихильником згоди з москвофілами, проти рутенщини. В своєму виступі проти Барвінського він показав розуміння москвофільщини, обурюючись на тих, що прямували до згоди з ними. Виступаючи проти москвофілів, їхніх газет і голошених ідей, висміюючи журнал і редакцію "Друга", він, як неофіт, громить усе, що недавно було предметом його похвал. Такий великий зворот наступив у поглядах Франка, що шукав доріг до повного сл ужіння своєму народові.

На питання, хто мав вирішальний вплив на формування світогляду молодого студента І. Франка - Драгоманов чи Терлецький - можна б відповісти, що ні один, ні другий, ні хтось інший. Франко був людиною великого інтелектуального об'єму, людиною, яка не могла сліпо дати себе провадити одній, навіть справді сильній індивідуальності. Молодому Франкові тільки треба було когось, хто показав би йому горизонти, а цією людиною справді був М. Драгоманов. Останній показав йому джерела, з яких можна черпати нові ідеї і ширити їх між народом. Драгоманов кидав своїми листами світло на деякі незрозумілі національно-політичні проблеми. "Можна сказати, що в своїх листах, як і в своїх статтях, до соціалізму і соціалістичних теорій Драгоманов доторкався дуже рідко, завсіди заявляючи, що він не відчуває себе компетентним входити в деталі. Навпаки,

він не раз остерігав молодих, гарячих соціалістів не надто діяти віри соціал-демократичним конструкціям будуччини"1/.

Франко закидав київським "драгоманівцям", що вони зраджують Драгоманова тим, що занедбують політичну й культурну працю серед селянства, натомість теоретизують над соціалізмом у світлі догматичного матеріалізму, а федералізм теж розглядають, як якусь догму, зовсім не турбуючись тим, щоб приготувати в Україні сили і політичний устрій, який гарантував би рівноправність у федерації.

"Треба, - пише Франко, - вчитись політики не в росіян, а в литовців, латишів, поляків, які вміють сполучити легальні і нелегальні способи праці для піднесення національно-політичної свідомости свого селянства і всього населення. Далі Франко підкреслює, що найбільш героїчні представники української молоді в 70-80-их роках через захоплення російським народництвом згинули в російській "Народной воле" лише для того, щоб замінити одного вбитого царя іншим /Желябов, Кибальчич та інші/"2/.

З цього приводу на сторінках журналу "Житє і Слово" були поміщені полемічні статті між І. Франком і

1/ Др. І. Франко, Др. Остап Терлецький, стор. 38.

2/ Іван Франко "З кінцем року", "Житє і слово", 1896, кн. 6, цит. з "Молода Україна", Львів 1910, ст. 96-109.

Л. Українкою, що потратувала цю Франкову критику, як зворот проти її особи і гурта, до якого вона належала. Своє становище Л. Українка мотивувала тим, що є потреба зберегти українську інтелігенцію від русифікації /через російських ес-денів і ес-ерів, що мали свій вплив на Україну/, як теж вважала "не селян а робітників більш догідним ґрунтом для пропаганди". Авторка мала жаль до Франка, мовляв, своєю критикою він дав зброю до рук українських антисоціялістів, які передрукували статтю Франка на гектографі й поширюють по Україні. Цю оборону перед Франковими закидами Л. Українка помістила під ініціалами Н. С. Ж. у статті "Не так тії вороги, як добрії люди..."^{1/}.

Франко відповідав Лесі Українці:

"Коли розбудите живий і сильний рух серед народніх мас, по містах чи по селах, то, будьте певні, що що є живого й чесного серед інтелігенції, і без вашого здобування пристане до нього; а коли за вами масового руху не буде, то досить буде Лавровського туману, або Плеханівської фразеології, щоб і вас самих здобути для ідей абстрактних і далеких від конкретних потреб нашого народу..."

^{1/} "Житє і слово", 1897, кн. 3, цит. з "Молода Україна", Львів, 1910, стор. 108-116.

Франко твердо стояв на своєму, щоб українські радикали взялися до праці над селянством, однак вітав бажання П. Українки працювати серед робітництва: "Во ім'я Боже! - снажу на це, - ідіть між робітників, тільки йдіть і перестаньте спорити про те, хто ваш ворог, а хто друг"^{1/}.

З листів Драгоманова Франко мав поняття про реалізм у літературі, про зв'язок з життям, а опісля, читаючи Золю, Фльобера, Шпільгагена, він ще краще пізнав цей напрям, який знайшов відгомін у його літературних творах. Він всеціло звертається в сторону реалізму і малює яскраві образи, в першій мірі соціальної нужди. Франко був думки, що "треба малювати відносини людей, поодинокі їх учинки з поглядом на їх оточення і на ті спеціальні особисті та громадські імпульси, що побуджують їх до такого, а не іншого ділання"^{2/}. Франко намагався доказати, що "задля різного виховання, традицій, оточення й логіки, розумування і причиновість у поступуванні різних людей у різних суспільних верствах бувають різні".

І так рання творчість Франка - це многогранна студія народу. Цей народ є стимулом і предметом його праці. Наслухавшись у своєму дитинстві оповідань людей, які приходили до кузні його батька, він створює тепер цілий

1/ Там же.

2/ Твори, т. I, стор. 193, за А. Музичкою.

цикль оповідань, присвячених якраз питанню соціальної нужди не тільки селян, але теж нової класи робітників - "ріпників". Франко теж студіював літературу на соціальні теми і, наприклад, книжка Лянге "Arbeiterfrage" в деякій мірі мала вплив на його повість "Boa Constrictor". Франко відчуває страждання народу з великою силою і глибиною. У нього, в початках, бракувало розуміння причин цього суспільного лиха. Його творчість просякнута глибокою любов'ю до нещасних, "яка ніби захочувала до жертви за поліпшення долі мільйонів..." Він шукає доріг, якими найлегше дійти до первопричин існуючого стану і, від коріння починаючи, унешкідливити його.

Ціла Франкова творчість має громадський характер. Навіть його індивідуальна лірика є вбрана в такі форми і представлена читачеві в такий спосіб, що мається враження, що це моменти, які кожен може застосувати до себе й вважати переживання Франкових героїв своїми. Всі писання Франка стосуються до громади, до долі громади, яку він так глибоко носить у серці. Це не тільки дух часу, тобто зворот до народу, як елементу, за допомогою якого можна змінити соціальний і політичний лад і на ньому оперти владу. Для Франка - це народ у нужді й духовій темноті, якому треба допомогти й вивести його на вершини свідомості, а згодом - це потенційна сила, яка порве пута.

Думки Лянге "поділяв, мабуть, молодий Франко, як політик і громадський діяч, хоча ще той шлях тільки намічувався в нього. Недаремно бо перекладає частину цієї праці; таким засобом хоче Франко голосити нові думки в Галичині"1/.

Саме тоді наступає арештування Івана Франка. Після арештування він, проscribeваний і викинений з-поміж "чесного" і "порядного" товариства, з'єднується з тими, що як і він знайшлися поза суспільністю, - з Павликом, Терлецьким, Сельським, Мандичевським, Белеєм і ін.

"Та не сама тюрма, - писав Франко в автобіографії, - була для мене найтяжчою спробою: засуд кримінального суду, а особливо те, що я опісля застав на світі - сто раз тяжчий і несправедливіший засуд усієї суспільности, кинений на нас, страшенно болів мені. Мене викинено з "Просвіти", заборонено приходити на "Бесіду", а люди з старших, котрі хотіли мати зі мною якнебудь діло, бачилися зі мною тільки в секреті, що мене ще дужче принижувало"2/.

На вступі до оповідання "Моя стріча з Олексою" Франко так змальовує свої післятюремні настрої:

1/ А. Музичка, "Шляхи поетичної творчості Івана Франка", Державне Видавництво України, 1927.

2/ І. Франко, "В поті чола", стор. X.

"Я чоловік проклятий, ненависний, прогнаний з-поміж "чесних" - одним словом, проскрибований. Проскрибований - се сама відповідна назва. Се не значить, що приміром, моя совість стає супротив мене, або щось подібного, - ні, се значить тільки то, що люди "чесні" /коли хочете, можете звати їх "багатими", "сильними", "практичними", се на одно виїде/ викинули мене з "чесного" і "порядного" товариства, - тобто, попросту, з-поміж себе. І зовсім справедливо! Мое ім'я враз із кількома іменами подібних до мене "во время оно" оббігало весь край, було пострахом усіх "мирних, вірноконституційних горожан" - з моїм іменем усі вони вязали поняття перевороту, революції, різні. Правда, в той час, коли "спасителі існуючого порядку" підняли найстрашніший гвалт, я і мої товариші сиділи спокійно і смирно за тюремними ґратами, та рахували дні короткого життя, страчені пусто та марно"І/.

Зі слів самого Франка видно, як глибоко він переживав бойкот своїм суспільством після виходу з тюрми. Поминаючи дрібні нотки суму й жалю, його творчість того часу бадьора. Після другого арешту Франко вже був перекона-

І/ М. Возняк, "Нариси про світогляд Івана Франка", Видавництво Львівського Університету, 1955, стор. 158.

ний соціаліст, що вірив у необмежену силу розуму і знання. Сама тюрма, а опісля негативна постава громадянства до Франка і його товаришів прискіпила процес соціалістичного школення. По виході з тюрми Франко знайшовся перед дилемою - визбутися своїх ідеалів, які так яскраво і близько були перед його очима і, на його думку, дуже реальні /"Обриваються звільна всі пута..." / і стати в ряди льояльних, - чи йти далі обраним шляхом. Можна з певністю передбачити, що бурхливий ідеаліст Франко залишиться на своїх позиціях, в які щиро вірив. Твором "Товаришам із тюрми", що відзначається сильним і гарячим чуттям, більше ніж повнотою свідомости, деякою глибиною думки, хоча не зовсім ясною програмою, Франко відрізняється від попередніх своїх поетичних творів. У цьому творі Франко зреферував деякі думки з праці Лянґе "Робітниче питання", яка є просянута глибокою любов'ю до нещасних. Ще довго після виходу з тюрми Франко користує з цієї праці Лянґе, яка була для Франка, молодого громадського діяча, вказівником, як підходити до робітничого питання. У ній підкреслено вагу розуму, сильної волі та відданої праці й думки про досягнення ідеального соціального ладу.

На підставі студій природничих наук, зокрема теорії Дарвіна, Франко доназує, що джерело сили народу є в збірності. На його думку, культура й поступ були наслідком боротьби за існування простих механічних законів біологіч-

них, що проявлялися в формі дружній і були наслідком здруження одиниць. Тільки спільна боротьба за існування могла запевнити людині панування над іншими живими й неживими творами природи.

"Тільки здруження людей у громади, племена і держави могло розвинути в них тисячні духові здібності, саму основу всякої культури! Зовсім єдиничної боротьби за існування в природі майже цілком немає"^{1/}.

Франко приймає в природі "принцип дружності і різнитицьовання". Всюди в організмі є здруження і "чим складніша і тісніша спілка, чим докладніша якась клітинка або купа клітинок до якоїсь одної функції, тим краще може сповняти, тим більшу користь має з неї організм у боротьбі за існування"^{2/}. Опісля Франко переходить до спілки гуртової і нарешті пригадується над спілкою продуктивною /бджоли й мурашки/. Зразок спілки мурашок і бджіл такий: всі члени рівні, кожний робить однакову роботу. Частина членів приймає на себе тяжку роботу /війну/, забираючи одночасно для себе більше прав.

З повище сказаного випливає різниця між членами спілки відповідно до їх зайняття, а далі змагання до вирівняння цієї різниці. Вирівнювання відбувається або через

^{1/} А. Музичка, "Шляхи поетичної творчості Івана Франка", Державне Видавництво України, 1927, стор. 41. Цит. з "Мисли о еволюції з історії людськості."

^{2/} Там же.

періодичне вбивання упривілейованої верстви /революція/, або через усунення їй права існування за допомогою спільної праці й міжнародніх федерацій. Такі були соціологічні твердження молодого Франка на основі його природничих знань. Такий самий зразок є і серед людства. Треба тільки довершити процес його розвою: а/ через революцію, б/ через працю і федерацію. В ім'я людськості треба вчити робітничі організації, національні та інтернаціональні, вільності, рівності, дружності. І. Франко закликає до цього всю українську галицьку інтелігенцію і сам до цього береться.

Франко весь час акцентує момент дружності, як фактор великих розмірів, кажучи, що військо, не гірше фабрик, привчає "той люд до дружності, до спільного ділання і товаришування, до спільної і неустрашимої боротьби. Правда, покищо вони не знають, за що борються, але коли пізнають усе, то тота хвиля буде послідньою хвилею панування капіталізму".

Рівність, братерство - це найважливіші елементи, які треба плекати серед робітництва, а осягнувши це, самий акт переміни теперішнього ладу прийде легко. Франко тепер не тільки відчував неволю народу, але й розумів її і болів над нею.

Він однак вірить, що народ, прийшовши до свідомости, стане непереможною силою. Найперше треба йому

показати шлях до досягнення "божого царства на землі". Франко тепер оспівує масу непереможну. Своєрідним маніфестом Франкової віри в масу є його поема "Каменярі". Тисячі лупають скалу - символ засноружлості й духової темноти. Ніхто інший а ці мільйони розваллять ту скалу і постелять правді путь. Це доба, що "мільйони зве з собою, покотилася лавіна, і де в світі тая сила, щоб в бігу її спинила?" "Всі ми вірили, що своїми руками розіб'ємо скалу". Він навіть дозволяє цій масі керувати собою і своїми починами. Про потребу спільної робітничої партії в Галичині Франко висловлюється так:

"... можемо надіятися, що й у нас в Галичині буде впорядкована явно "Громада /партія/ робітницька" з робітників руської, польської, єврейської і всякої другої, в Галичині живучої, народности, сільських і міських. Тільки така може збудити живий рух серед нашого робучого люду, може живо ширити нові думки по всіх усядах, може єднати силу й працю всіх робучих людей для того, щоби в разі потреби повернути її туди, куди самим тим людям запотребиться повернути!"

У нього не існує одиниця, що мала б ту громаду повести. Франко настільки вірить в ту масу, що дозволяє їй повернути свої сили, куди їй захочеться.

Одиниця в молодого Франка - це не провідник, що веде громаду, що є з громадою і понад нею. В цієї одиниці

навіть немає хотіння провадити громаду. Його одиниця - це рядовий каменяр, що лупає гранітну скалу з тисячами таких самих, як він. Це речник громади, але не керманіч. У життєвій програмі молодого Франка - поемі "Каменярі" весь час акцентоване "ми", і "всі ми, як один", і "кождий з нас", "ми вірили" і т. п. На кожному кроці підкреслений елемент громадськості. Його каменяр не наказує іншим, як лупати "цю скалу", бо дія відбувається спонтанно:

"І всі ми, як один підняли вгору руки,
і тисяч молотів о камінь загуло".

Франків каменяр працює для тієї громади, він хоче піднести її духовий рівень, але він не провадить її. В нього дуже сильне почуття передавати своє знання другим, але ні в якому разі ця одиниця не наказує громаді слідувати за нею. Ці сівачі нових ідей у молодого Франка почуваються рівними тій громаді, для якої працюють. У відповіді Франка на статті Наумовича "Просвещение нашего народа" та "Назад к народу" читаємо таке:

"Іти в народ. Що значить? Народ бідує, отже треба радикального ліку й не оступатись навіть перед найрадикальнішим средством, перед революцією. Але ж що Наумович? Несе любов християнську, відкинення фальши і матеріалізму. Чи тим зарадите народньому лихові? Не назад, а наперед із народом. Інтелігенція повинна зідентифікуватися з народом, як рівний, стати

робітником. Інтелігенція невідлучна часть народу, як культурна повинна проняти весь організм народу. Вона повинна вести його з поступом часу, повинна вчити його вільнодумства на полі релігійному, правдивої гуманности на полі етичним, дружности й асоціації на полі економічним, піднімати його до себе, а не вертатися до нього назад"1/.

Франко писав свою повість "Борислав сміється" в час, коли в Німеччині Бісмарк підніс репресії проти соціалістів і коли Авер закінчив свою звісну промову в райхстагу словами: "Робіть, що хочете, ми до всього приготувалися", а Бебель сказав: "Ваша зброя розіб'ється в цій боротьбі на кусочки, як скло до граніту". Це свідочтво сильної віри у велику силу робітництва-громади. Коли "у їх серцях защемить людське чуття, збудиться бажання волі, тоді настане кінець темного царства"2/.

У програмі Галицької Робітницької Громади кажесться, щоб у господарських і інших справах ніхто не мав права наказувати громадянам і "накидати їм старшину", але щоб громади працювали по своїй волі і потребам. Громада домагається свободи і рівних прав кожній людині, чоловікові чи жінці; щоб кожна громада мала повну самоуправу

1/ "Світ", стор. 118, за А. Музичкою.

2/ І. Франко, "Темне царство", "Світ", 1882, стор. 247, за А. Музичкою.

і можливість входити в зв'язки та спілки по довільному виборі, щоб громади мали повну свободу й незалежність дії. У домаганнях громад рівнож зустрічаємо розділ, де вимагається, щоб справи, які тепер держать у руках держави й заможні, були передані в руки громад чи вільних громадських спідок. Непорозуміння між поодинокими громадянами чи громадами щоб судили не поставлені судді, а самі громадяни. Оборона краю, "коли такої буде треба при загальнім братерстві робучих людей", щоб також була ділом самих громад, які зуміють вивчити спосібних людей для тієї цілі. Щоб громадським добром заряджували вибрані люди, яких громада може кожної хвилини усунути. Робітницька Громада вимагала теж, щоб дотеперішні верстви були зрівняні і щоб були "образовані, розумні і вільні робітники".

У справах освіти Громада вимагала, щоб кожному було можна вчитися і щоб навчання й виховання дітей було ділом громадським.

У домаганнях звертається теж увагу на організування робітництва від низів, що створить силу, яку побачать в єдності і самі робітники, і це улегшить їхню боротьбу за політичні права. Так, як у 1878-9 рр. Франко покладав надії на можливі реформи, так тепер, коли він став переконаним соціалістом, бачить єдиний реальний успіх в організованій силі робітництва, яка зможе вибороти собі належні права.

Свої погляди на концепцію громади Франко найкраще

малює в повісті "Захар Беркут". Цю повість Франко написав у час, коли всі його симпатії і віра були по стороні громади. Він захопився ідеєю існування громад з їхніми внутрішніми й зовнішніми компетенціями, попавши в анархію. Його майбутнє суспільство базоване на добровільному союзі громад, на зникненні клясовости й нерівности. За його словами, "власть політична, яко власть людей над людьми, зі-йде до нулі, а останесь тільки, яко заряд здобутків людської праці, яко адміністрація".

У повісті "Петрії і Довбушуки" Франко каже:

"Я боюся того льва і тої скали, що там стоїть на тім Народнім Домі. Той лев пригадує мені хищность і лютість наших давніх князів, що утискали наш нарід, а котрих пам'ять ви, рідні діти того народу, позолотили фальшивим блеском. Ні, панове, не лев і скала наша хоругов; наша хоругов плуг і книга. Плуг то наша сила, книга-просвіта то наша будучність".

Коли в повісті "Захар Беркут" боярин Тугар Вовк звернувся до Максима зі закидом, що його батько Захар "має велику владу над громадою", Максим зі здивуванням заперечив, кажучи, що "... влади в нас над громадою не має ніхто: громада має владу сама, а більше ніхто, боярине. Але мій батько досвідний чоловік і радо служить громаді... Громада слухає батькової ради, - але влади батько мій не має ніякої й не жадає її".

Захар Беркут, батько Максима, що є розумом тухольських мешканців, за окресленням автора - це тухольський бесідник. Хоч виглядало б, що Захар має всі права і дані бути провідником, він радше задовольняється ролю речника тухольської громади. Франкові герої цього періоду відзначаються всіма прикметами добрих провідників, однак вони ніщо інше, як складова частина громади. Ці сівачі нових ідей у молодого Франка почувуються рівними тій громаді, для якої працюють. Максим "чи то між своїми товаришами тухольцями, чи між боярами або їхніми слугами, усюди був однаковий, мов рівний серед рівних". У цій повісті громада наділена всіма чеснотами; одиниці-провідники - це шкідники свого народу, що тільки використовують його. Теж держава - це твір, який діє на шкоду народу. Інтереси громади - понад усе. Бо ж ясно, "що таке укріплення, зроблене для державних цілей, мусіло вийти на шкоду громаді". Інтереси держави і інтереси громади суперечать собі. "Без князя самі обійдемося", а своїх бояр вважали тухольці більшими ворогами, як угрів. Вони мріють і "тужать за давніми порядками, де не було ні князів, ні власти", як теж про давню передхристиянську "давню, вільну, чисто громадську релігію".

"Віддавна Захар Беркут прийшов був до того твердого переконання, що як чоловік сам один серед громади слабкий і безрадний, так і одна громада слаба, і що тільки спільне порозуміння і спільне ділання

многих сусідних громад може надати їм силу й може в кожній громаді поокремо зміцнити свобідні порядки громадські. Він за молодших часів часто ходив по громадах, бував на їх копних зборах, старався пізнати добре їх потреби й людей, і всюди ради та намови його змагали до одного: до скріплення дружніх, товариських і братерських звязків між людьми, у громадах і між громадами в сусідстві... Громада була для себе і суддею і впорядчиком у всьому. Громадське поле, громадські ліси не потребували сторожа - громада сама, вся і завсіди, бачно берегла своє добро... Князі й їх бояри зависливим оком гляділи на це життя, в яким для них не було місця, в яким їх не потребували".

У своєму слові перед вирішуванням громадою важливої справи Захар говорив: "А в тім і тут ні я, ні хто інший не має власти над вами: схочете, то послухаєте, а не схочете - воля ваша!". Ця громада і її речник Захар відкидають усякий провід, вони його не хочуть і він їм непотрібний, бо громадою кермує якась незрима сила - дух предків, конструктивна підсвідомість. Треба справді ідеальної громади, якій можна б дати до рук таке право й владу, яке дає їй Франко, інспірований Драгомановим. Порядки цієї громади не в'яжуть її в добромu діянні, а в'яжуть лише злого, що хотів би шкودити громаді. Однак у тій громаді злого нема. Ця громада не знає Датанів ні Авіронів, а

якщо є зло, то воно приходить з-поза громади. Це є в першій мірі всяка накинута, хай і своя, влада - це князі й бояри зі своїми дружинами. Тухольська громада діє спонтанно і без ніякого внутрішнього спротиву. Ці порядки тому такі вартісні, бо вони свободні. Член тієї громади відзначається не зарозумілістю й гордістю, а спокійною повагою та розумом. "У громаді рішає спільний громадський розум". "Батьки наші здавна вчили нас: один чоловік - дурень, а громадський суд - справедливий суд". І так на кожному місці Франко підкреслює в повісті "Захар Беркут" важливість і силу громадського розуму. У своїй молитві до сонця, перед рішальним боєм з монголами, Захар просить дружності, згоди й розуму, щоб перемогти противника.

Герої повісти-члени громади всюди заявляють свою єдність з громадою і почуття відповідальності перед її волею. Кожна одиниця хоче йти в ряді, ніхто не прагне вийти наперед, "хоче бути один з маси, віруючий, як і в "Захарі Беркуті", в її всесилу. Не був спраглий команди"І/. Перед смертю Захар говорив до тухольців:

"Нинішня наша перемога - велике діло для нас.

Чим ми перемогли? Чи нашим оружжям тільки? Ні. Чи нашою хитрістю тільки? Ні. Ми перемогли нашим громадським ладом, нашою згодою і дружністю".

І/ Д. Донцов, "Туга за героїчним", Постаті та ідеї літературної України, Лондон 1953, стор. 160.

Він заповідає, що наступлять злидні, взаємне побо-
рвання і насилля своїх і чужих, але громадянство принесе
цьому кінець. І чим скоріше народ прийде до цього пере-
конання, тим коротше буде його терпіння.

І так повість "Захар Беркут" - це найкращий виклад
віри молодого Франка в ідеальний, хоч наївний образ грома-
ди. В тій громаді не бачимо зла, навіть закраски негатив-
ного. Франко визнає зло, але воно поза громадою у вищих
сферах суспільства, словом у всякого роду владі. Не зустрі-
чаємо в тій громаді тухольців ні одного негативного типа,
або принайменше такого, що мав би відмінну думку в тій чи
іншій обставині. Цей неокреслений дух предків і боги пред-
ків кермують цією масою і роблять її доброю, ідеальною.
Концепція такого суспільства постала у Франка у висліді йо-
го наукових студій природи і її явищ. Явища, які відбувають-
ся в природі, є питомі, на думку Франка, і людству. Франко
вірить у спілку народів, позбавлену соціальних клас, де
провадитиме собою одноціла маса, вільна від усяких негатив-
них рис, маса ідеальна і всемогутня. Це голосить і в це ві-
рить молодий Франко, інтернаціоналіст і раціоналіст. Перша
фаза його політичної, громадської і журналістичної діяль-
ности - це захоплення соціалізмом, яке починається після
соціалістичного процесу й арештування Франка. Хоч арешту-
вання, а радше становище громадянства до Франка, вплинуло
на нього від'ємно, все ж таки він узявся завзято до праці,

в першу чергу над питаннями національно-політичними та суспільними. Свої статті друкував у часописі "Громадський Друг", що виходив за його й Павлика стараннями. Франко рівнож дописував до віденської газети "Die Zeit", працював у польських робітничих газетах, як теж співпрацював з газетою "Prasa", яку видавав Осип Данилюк для робітників. У той час взагалі в робітничому, згідно соціалістичному таборі були розбіжності думок. На галицькому ґрунті ці непорозуміння кружляли головню в питанні національному польсько-українському. В галицькому соціалістичному русі поляки були в більшості, в додатку із сильним нахилом в сторону шляхетчини й шовінізму. В інших країнах /Австро-Угорщина, Німеччина/ ішли дискусії на тему, як інтерпретувати слова: "нація", "національний", "народний", які зустрічалося в писаннях Маркса. На Заході ці слова мали значення "державний", цього знову ж не можна було застосовувати в Східній Європі. Тут слова "нація", "національний" мали значення "народ", "народний", бо держави тут були композицією багатьох народностей. У висліді цього поняття інтернаціональності зводжено до безіменности.

Мимо цього Франко ще вірить у всевітнє братерство і в ідеальне майбутнє народу.

"Ми ступаєм до бою нового
не за царство тиранів-царів,
ані теж за попів, ні за Бога,

ні за панство неситих панів.

Наша ціль - людське щастя і воля,
верх розуму над віров сліпов,
і братерство велике всесвітнє,
вольна праця і вольна любов.

... Не від Бога нам царство те спаде,
не святі на руках го знесуть,
але власний наш ум го посяде,
сильна воля і спільний наш труд!"

Спільний труд і розум - це елементи, за допомогою яких можна здобути все. Як у початках своєї творчості Франко казав, що народ замінить існуючий лад "не зброєю, не силою огню", але "працею й наукою", так у час після арештування він голосить зміну за допомогою сили-революції. Тому вірив щиро в могутність маси.

Молодий Франко був щиро безкритичний супроти маси, тому й дає їй такі великі права. Його святу безкритичність можна б пояснити собі тим, що Франко ще не знав тієї громади-маси, йому бракувало досвіду, про що пізніше говоритиме сам Франко. Він не знав маси, він знав її нужду, що походила від іншої класи суспільства, байдуже, чи це були князі, бояри, чи звичайні багаті землевласники або фабриканти. В додатку ще й його розумування, базовані на наукових досліджах, утверджували його в правильності його розуміння

речей. Популярний тоді соціалізм дава, на думку Франка, запоруку, що лад громадський, побудований на добрій волі у виді тухольської громади, є можливий, що більше, він єдиний може розв'язати вічну проблему у співвідношенні людей з людьми. Питання національного співвідношення мало бути розв'язане у федерації. Як це мало б виглядати у практиці, Франко цього не розв'язував. Він неначе свідомо переочував ці речі, щоб не відвернути свого зору від інтересів громади.

Пересичений почуттям всюдиприсутнього насилля, молодий Франко вірив, що з хвилиною, коли народ здобуде волю, тоді він спосібний творити чуда. Ця маса переміниться в ідеальну громаду. Бути вільним - значить бути ідеальним. Тільки гноблення й насилля робить людину недоброю. "Я такий, яким зробило мене життя і вони, закляті мої вороги", - каже Андрусь Басараб. Отже громада сама в собі є добра, тільки дати їй волю і вона не потребуватиме проводу. Нею буде кермувати якийсь дух богів наших предків, її буде провадити підсвідомість, щось, чого ясно не окреслив і сам Франко.

Це однак не робить тої маси-громади кволою й інертною. Вона динамічна і всесильна. Хоч позбавлена основ віри й релігії, що "вбиває розум людський і чим раз дужче його затемнює", однак та громада не є неморальна. Її неморальність хіба в методах здобування волі, а раз вона станула на порозі вільности - вона трансформується, пере-

роджується на таку, що їй молодий Франко дозволяє все. Цей ранній період творчості й діяльності І. Франка - це ода громаді й розумові. У нього розум має таку велику силу, що він ставить в тінь одиницю-індивідуальність. Проблема індивідуальності в цьому періоді його творчості зовсім не існує. Роль індивідуума, який стояв би понад тією, хай ідеальною, громадою, що складається з таких же членів, виконує "громадський розум". Якраз цей "громадський розум" є стимулом і керманичем дії цієї громади. Тому можемо твердити, що як довго у Франка є беззастережна й виключна віра в силу розуму, так довго в нього немає індивідуальності. Вона є непотрібна. Потрібна тільки монолітна уніформна маса-громада, яка у взаємному братанні й любові зіллється в одне.

Таке було розуміння народу і його ролі в молодого Франка, що в світлі ідей соціалізму, всемогутності розуму, незнищимості матерії, нищив зло і неволю та творив, без трудностей, нове ідеальне суспільство. Але це тільки перша фаза росту його многогранної індивідуальності.

ШЛЯХ ДО ІНДИВІДУАЛІЗМУ

У період своєї ранньої творчості й діяльності Франко виступав, як переконаний соціаліст та ще й революціонер, і з тим була пов'язана його віра в народ-масу, яка мала перевести в життя соціалістичну доктрину. Він так щиро в неї вірив, що часами створював образи суспільства, далекі від реальності /"Захар Беркут"/. Його творчість того періоду - динамічна, боева й повна віри в здійснення голошених ідей. У 1902 р. Франко писав про цей період так:

"Ми всі поділяли такий погляд..., поділяли його в деяких моментах і Маркс і Енгельс, що за 10-15 років настане велика соціальна революція й робітники захоплять керму правління в свої руки"І/.

Це переконання, що скоро прийде соціальний переворот, відбивалося і на характері його творчості, зокрема після 1880 р. - його другого арештування.

З повістю "Захар Беркут" у Франка кінчається найбільш революційний період творчості, в якому він вірив у близький прихід соціалізму через революцію і інших закликав до неї. В той час він теж - найбільший інтернаціоналіст, що змалював у пісні "Моя любов", зазначаючи, що

І/ Ів. Франко, Д-р Терлецький, Зап. Наук. Тов. ім. Шевченка, Т. І . стор. 24, за А. М.

"любов до України не перечить другій, святій любові, до всіх, що ллють свій піт і кров, до всіх, котрих гнетуть окови".

Однаке в поезії "Ляхам" робить застереження, що братерство і єднання не можна перемінювати на панування одних над другими.

Після цього бадьорого підйому у Франка починається період, у якому він прощається з вірою в скору революцію. В нього теж проявляється ще інший момент, а саме Франко приходиться до переконання, що крім розуму ще є другий чинник, який часом приглушує розум, а це любов. На основі своєї практичної праці серед робітників і селян Франко прийшов теж до переконання, що легше є давати бойові заклики, як переводити їх у дію і організувати селян та робітників до боротьби. Він рівнож бачив, що багато явищ суперечить тому, до чого він дійшов був на основі теоретичної науки.

На зміну погляду Франка про близький прихід революції вплинули ще "соціалістичні реформи" Бісмарка, що їх ціллю було унешкідливити рушійний соціалістичний фронт і заманити маси. Німецькі соціалісти закинули ідею революції і звернули увагу на наукове висвітлювання соціально-економічних течій у громаді й державі.

Бачачи такий хід подій у Німеччині, Франко не міг вірити в можливості революції в Галичині, де не було подібної німецької організації робітництва, не говорити вже про

селянство, якому були чужі організаційні основи. Реферуючи свої думки відносно польського повстання 1846 р., Франко сказав, що виступати поодиноким людям в імені цілого народу, коли той народ не підготований до боротьби, є безумством.

Франко, що недавно закликав до революції, пише в прологові до поеми "Нове життя":

"Побіду днесь не вибореш відразу,
Нове життя є днесь лиш пісні ідеалом,
... треба в поті звільна йти пішком,
Без стежки, кладки і без перелазу,
Без слів шумних, а то й без слави і заплати,
Тра вміти жить для тебе не вміраючи".

Франко починає вірити в силу праці, яка може вчинити все й відривати від буйної фантазії. Він вірить, що горстку капіталістів можна усунути через працю й міжнародні федерації.

Якраз ця переорієнтація Франка щодо засобів у здійсненні голошених ним ідеалів починає звертати його увагу на одиницю. Тут уже не маса пробиватиме скалу, але одиниця своєю безнастанною й відданою працею. Франко рішається і йде на співпрацю з народовцями прищоденнику "Діло". Цей крок Франка гостро осудив М. Драгоманов, закидаючи йому ренегатство й опортунізм, що Франко глибоко пережив і змалював в поемі "Поєдинок", у якому справжній Мирон з ідеями, які він голосив,

вбиває Мирона привид-тінь. У час своєї співпраці з народовцями, яких Франко хотів бодай частинно приєднати до нових кличів і вказати, що навіть у межах дозволеної урядом діяльності можна багато зробити для народу, він написав "Панські жарти". Тут автор вказує на священника, що зносив кривди, як і народ, та зміг у межах легальности вчинити стільки добра для своєї громади. Хоч Франко був наставлений антиклерикально, вказує на одиниці галицького духовенства, яке йшло з народом, боліло його горем і працювало для нього. Це теж відповідь тим, що боялися найлегальнішої праці серед селянства, як теж і тим, що в народі бачили тільки дикість і брутальність. Його образ, як повелися селяни з паном Мигуцьким, підкреслює в народі почуття всепрощення й помилування. Для свого вчорашнього гнобителя вони просять у комісара прощення. Франкова громада характерна почуттям всепрощення й самопожертви, і це в нього природне явище. В його громади вже немає жадоби класової боротьби, немає духа вічного революціонера, що було донедавна. Він доказує, що тільки нелюдське поступування пануючих клас веде несвідому масу до помсти. Отже не можна використовувати незадоволення маси для кривавого бунту, використовувати тільки незадоволення, а не свідомість. Треба звертати увагу на важливу життєву прикмету - любов, і вказувати, що якраз любов є вродженою рисою, а не класова ненависть.

З цього бачимо, що Франкова громада вже не та, що

була недавно. В 1887 р. Франко видав своїм накладом збірку "З вершин і низин", що починається поемою "Вічний революціонер, а кінчиться "Панськими жартами". Це неначе ілюстрація зміни Франкового світогляду.

Він на вершинах, коли перевонаний, що шлях, яким він іде - найкращий, то на низинах, коли в нього сумнів, чи той шлях добрий і що щасливе нове життя можливе покищо тільки в його думках. Він раз вірить в науку й силу розуму, то знову зневірюється в своїй шуканнях за розумовими основами. Його серце разом з мільйонами людських сердець терпить великий біль. У своєму внутрішньому сумніві й болю він боїться, щоб не цуралися його тужливої пісні, де мільйони сердець дружнім боем б'ють.

"Прислухайтесь до того бою,
до зідхань горя в чорній тьмі,
пригляньтесь до життя з любов'ю,
то й ви полюбите її" I/.

Гр. Цеглинський, визначний народовець, говорив, що Франко створив собі окремий світ, окремі умовини, інші характери людські і бажає це зреалізувати в дійсному світі 2/. Він закидав Франкові, що останній не підходить до проблем засобами специфічними, але універсальними. Він радив Фран-

I/ З недрукованих поезій І. Франка, "Культура", 1925, жовтень-грудень, стор. 828-829, за А. Музичкою.

2/ "Зоря", 1887, стор. 194, за А. М.

нові писати так, "щоб люди читали, читанням переймалися і з письменником до ліпшого прямували^{1/}".

Такі і інші упімнення під адресою Франка зроджували в нього глибокі сумніви й упадки на низини.

Скоро народовці усунули Франка з "Діла" й "Зорі" і він разом з дружиною знайшовся без матеріяльних засобів до життя.

У такому невідрадному стані Франко створив чудову поему "Смерть Каїна". Франко ставить у ній дві проблеми: життя і знання, з яких першу символізує Авель, другу Каїн, що вбиває Авеля. Франків Каїн єднає ці два елементи, і каже Франко, що знання по суті не є злом, якщо його не вжити в злому. В радості й внутрішньому заспокоєнні Каїн біжить до людей, щоб поділитись з ними цим відкриттям, але гине від стріли сліпого Лемеха.

І тут виступає важливий елемент у Франковій оцінці громади. Ця громада починає прибирати прикмети маси. Це вже маса, що її сили Франко боїться, бо вона може вжити її сліпо. Сліпий Лемех - це та неосвічена маса, яка має знання орудувати зброєю, однак вона несвідома. Це перехід Франка в оцінюванні громади, як потенціяльної сили, громади-ідеалу до громади-маси чуттєвої й несвідомої, якій не можна давати в руки зброї. Тому Франко проповідує цій масі любов,

^{1/} Там же.

яка є вроджена людині і до якої прямує людство. Тепер тон його поезій - лагідніший.

Це діється в часі, коли серед молоді почали показуватися справжні марксистки.

Дійшовши до повного розуміння і знання соціалізму, виложеного в працях Маркса й Енгельса, у Франка зростає щораз більше критичне наставлення до цієї науки. Франко виступає проти "Комуністичного Маніфесту". Він заявляє:

"Хто потрапить віднайти в так організованій суспільності якийсь "свобідний розвій одиниці", цей докаже певно дуже великої штуки. Та й загалом всевладність комуністичної держави, зазначена в усіх 10 точках "Комуністичного Маніфесту" в практичній переведенні означала б тріумф нової бюрократії над суспільністю, над усім її матеріальним і духовим життям..."^{1/}.

Як і Люї Блян, Франко приходить до переконання, що тільки демократична держава може розв'язати соціальне питання. Франко закидає теорії Маркса й Енгельса брак гуманістичних принципів. Він виступає проти діалектичної методи та проти соціалістичного вьяснювання історії. Щодо діалектики, Франко, разом з противниками Маркса, закидає йому голошення оптимістичного фаталізму, мовляв, усе

^{1/} Іван Франко, "До історії соціалістичного руху", Літературно-Науковий Вісник 1904, кн. 3, стор. 151-152, за Ю. Лавріненком "Дещо до еволюції світогляду Івана Франка", стор. 15-16.

прийде і мусить прийти в свій час. У журналі "Житє і Слово" Франко каже: "Правдивий соціалізм, ідея майбутнього братства людського може тільки виграти на тому, коли люди позбудуться ілюзій і доктрин"¹/.

До Марксової теорії "диктатури пролетаріату" в так званій "народній державі" майбутнього соціалізму Франко говорить так:

"Поперед усього всеможна сила держави налягла би страшним тягарем на життя кожного поодинокого чоловіка. Власна воля і власна думка кожного чоловіка мусіла б щезнути, занидіти, бо ану ж держава признає її шкідливою, непотрібною. Виховання, маючи на меті виховати не свобідних людей, але лише позиточних членів держави, зробилось би мертвою духовою муштрою... Народна держава сталась би величезною тюрмою... І стара біда - нерівність, вигнана дверима, вернулась би вікном: не було б визиску робітників капіталістами, але була би всевладність керманичів, - усе одно, чи родовитих, чи вибраних - над мільйонами членів народної держави"²/.

У передмові до своєї збірки "Мій Ізмарагд" /1897 р./

¹/ "Соціалізм і соціал-демократія", "Житє і Слово", 1897, IV, 265, за А. М.

²/ Іван Франко "Що таке поступ?", Коломия 1903, стор. 137-140, за Ю. Л. "Дещо до еволюції світогляду Івана Франка", стор. 15.

Франко висловлюється про соціалізм так:

"Жорстокі наші часи! Так багато недовіря, ненависти, антагонізмів намножилося серед людей, що недовго ждати, а будемо мати /а властиво вже маємо!/ формальну релігію, основу на догмах ненависти та класової боротьби. Признаюся, я ніколи не належав до вірних тої релігії і мав відвагу серед насміхів і наруги її adeptів нести сміло свій стяг старого, ще пролюдського соціалізму, опертого на етичним, широко гуманним вихованні мас народних, розповсюдженні освіти, науки, критики, людської та національної свободи, а не на партійнім догматизмі, не на деспотизмі проводирів, не на бюрократичній регламентації всієї людської будуччини" I/.

Для оформлення тієї проповіді любови появляється Франків "Мій Ізмарагд", як виклад його переконань і душевного наставлення. Ця збірка просякнута ніжним тоном, чуттям любови й доброти. У передмові Франко пише:

"Коли з них упаде в твою душу хоч крапля доброти, лагідности, толеранції не тільки для відмінних поглядів і вірувань, але навіть для людських блудів і похибок і прогріхів, то недаремна була моя праця".

I/ Ю. Лавріненко, "Дещо до еволюції світогляду Івана Франка", "Збірник Української Літературної Газети", 1956, стор. 13-14.

Після численних невдач і непорозумінь з українським галицьким суспільством Франко зневірився в себе, в свої сили й хаос ідей, що мінялися, чи розглядалися з різних сторін. У нього витворилося страшне почуття, що він не виконав того, що міг, за що просить прощення в України. У збірці "Мій Ізмарагд" він роздумує над життям і приходить до переконання, що життя людське є надзвичайно складне. Часто за ширий труд і відданість народові, він платить своєму працівникові погордою чи камуванням.

Не вір, що люд твої заслуги почитає,
Що задля них одну дрібну провину
Тобі простить. Він судить, не щитає І/.

Франка не минула доля всіх інших речників нового діла, нових ідей, що на їхній заклик був кволий відгомін, або його зовсім не було. Його огортав трагізм, коли він бачив, що його народ не доріс до рівня свого співця. Щоб не обтяжувати переживань свого народу, він криється зі своїми терпіннями.

І серце чулеє на те лиш взяв ти,
Щоб кожному в день скорби пільгу ніс
І в горі слово теплеє сказав ти,

І/ Симон Петлюра, "Іван Франко-поет національної чести", Статті, листи, документи. Нью-Йорк, 1956, стор. 166.

Та з власним горем крийся в темний ліс:
Ніхто до тебе не простягне руку
І не отре твоїх кривавих сліз І/.

І слушно сказав С. Петлюра до цих слів І. Франка:
"Думка людська може замиритися з фактом. Серце - ніколи:
не вміє, не знає, не захоче" 2/. Дарма, що "чуття ще в сер-
ці полум'ям горять і думи рвуться... та воля мов розбита,
мов безрука". Мимоволі постає питання, чому співцеві, що
є сівачем нових ідей, який є пророком свого народу, бра-
кує волі далі змагатися з прикростями. Очевидно, причина
лежить у народі-масі, для якої пророк працює.

У 1897 р. Франко остаточно зневірився в можливості
польсько-української співпраці. Переломовим актом були ви-
бори до парламенту, в яких показав себе польський виключ-
ний патріотизм, що проявлявся в піддержуванні польським
суспільством шляхти, взагалі польської державницької рації.
Нелегальний спосіб переведення цих виборів, як теж негатив-
не ставлення поляків до Української Радикальної Партії до
решти зневірило Франка. Після цього Франко заявив, що тепер
працюватиме тільки для свого народу.

Цей факт і створив його глибоку поему "Похорон".
Ця поема - це роздумування Франка над тим, чи дорога, якою

І/ Там же.

2/ Там же.

він ішов, була правильна. Маса вважають його за дійсного вбивника Мирона - провідника мас і за це закопують його живцем з трупом Мирона.

У своїй ювілейній промові Франко звертається до молоді словами:

"Тільки ненастанна, жива стичність із людьми може охоронити наше письменство від манівців; тільки солідарність із тим нашим бідним, сірим, але конкретним братом, охоронить нас від абстракції і доктринерства, поведе наш національний розвій простою вірною дорогою" I/.

Вступлення деяких українців до Польської Соціал-Демократичної Партії Франко назвав відступництвом.

Після залишення Радикальної Партії Франко вступив до Української Національної Демократичної Партії, яку основано 1889 р. Вона об'єднувала давніх народовців і націоналістів радикалів. До об'єднання прислужився теж і ювілей I. Франка, що об'єднав довкруги його особи представників усіх партій. Однак, не погоджуючися ні з тактикою ні з програмою цієї партії, Франко виступив з неї. Українська Радикальна Партія була основана в 1890 р., з ціллю охопити організаційно селян, а згодом, після з'їзду Галицької Соц.-Демократичної Партії в 1892 р., взяла на себе обов'язок

I/ "Ювілей 25-літньої літературної діяльності Івана Франка", Л.Н.В., 1898, кн. XI, стор. 127, за А. М.

зорганізувати українське робітництво. Франко був один із основників цієї партії і деякий час її головою. В 1898 р. Франко вийшов з УРП, бачачи, що вона фактично підготовляє ґрунт догматичному соціалізму. Це є рік появи Франкової збірки поезій "Мій Ізмарагд". У 1899 р. Франко вступив до Української Національної Демократичної Партії за намовою М. Грушевського. Однак і тут, побачивши продовження нею політичної лінії народовців, Франко разом із Грушевським залишили цю партію.

Після цього Франка вже не бачимо, як політичного діяча, але відданого працівника в Науковому Товаристві ім. Шевченка та редакції "Літературно-Наукового Вісника".

Так закінчився період Франкової найгарячішої громадської праці, його перебування в радикальній і інших партіях, де Франків індивідуум не знаходив собі відповідника.

У цьому останньому періоді Франкової поетичної і громадської діяльності накреслюється індивідуальність. Його віра в масу, де губилася одиниця, де думав гурт і лупали скалу всі "такі самі"; де не було проводу, а керував "громадський розум", перестала існувати. Його громада прибирає риси маси. Вона спочатку чуттєва й схильна все прощати навіть своїм гнобителям /"Панські жарти"/, але паралельно з тим, як Франко пізнає ту громаду-масу ближче, вона набуває в його оцінці щораз негативніші прикмети.

Вона ставить перешкоди в праці своєму співцеві-провідникові.

Франко до неї звертається:

О, бідна расо, що такий твій плід
Слабий - що швидко найкращі меркнуть метеори,
Не мавши доброго розгону... 1/.

Ця маса з якостями рабства, спричиненого політичними та економічними обставинами, змінилася в юрбу, що повна сорому й безсилля, співає сумну невольницьку пісню; пісню про ганьбу й безвихідність: "Я рабом народився та рабом і помру",

Я на світ народився під свист батогів
Із невольника батька, в землі ворогів.
Я хилитись привик од дитинячих літ
І всміхатись до тих, що катують мій рід.
Мій учитель був пес, що на лапки стає
І що лиже ту руку, яка його б'є. 2/.

Це ярмо таке сильне тому, що його коріння ввійшли глибоко в душу народу, що покоління його ще відчуватимуть:

Хоч я вольним зовусь, а як раб спину гну...
Вольне слово в душі наче свічку гашу...

1/ За С. Петлюрою, стор. 168.

2/ Там же, стор. 169.

І хоч душу манить часом волі приваб,
Але кров моя раб. Але мозок мій - раб. І/
/"На ріках вавилонських"/.

Теперішня Франкова маса - повна нестійкості і на неї годі опертися, бо вона при першому поклику Датана піде за ним, покинувши свого пророка. Вона може швидко запалитися, але так само швидко погасне, а то й зрадить. Цій масі потрібно вже провідника-пророка неустрашимого борця, що міг би стати на прю з цією масою. Він колись вірив, що з хвилиною, як з народу спадуть пута, цей нарід зміниться, він створить собі земний рай. Тепер Франко говорить, що в психіці раба не може прийти нагла зміна, на це потрібний час, бо "вчорашній раб" не зможе сьогодні стати вільною людиною, свобідною від вибуховості й бунтарства. 2/.

За ці рабські прояви Франко починає ненавидіти ту масу.

У мене зблідли давні ідеали
і люди видались таким дрібним
мізерним кодлом, що для мене стали
чужі й далекі. Треба бути дурним,
щоб задля них у бій іти, як в дим;

І/ Там же, стор. 169-170.

2/. "Наріках вавилонських", за Д. Донцовим.

ті, що терплять, варт того, щоб страдали. І/
/"Із днів журби"/.

Ці прикмети маси Франко вважає внутрішнім ворогом, що є більше небезпечний, як зовнішній. Треба працювати над цим народом, над його свідомістю, "щоб з рабів тих зробити народ". Треба "розповідати і пробуджувати сором у нащадків, якщо у них зосталась ще хоч крапля незіпсованої крові". Це вже громада, якій Франко не дає права себе вести. Він навіть боїться дати їй стрілу до рук, бо вона може вжити її сліпо /Лемех, "Смерть Каїна"/.

І Лемех ані слова

Не мовив більш, на лук нову стрілу
Уклав і - вистрелив.

... Скочив

Угору Каїн, і лицем на землю

Упав...

І кинулась громада з диким криком

І стогоном прикидують камінням

Мерця. А він лежав, немов дитя

Вколисане до сну, простягнувши руки,

З лицем спокійним, ясним, на котрому

І/. А. Крушельницький, "Іван Франко - Поезія",
Київ-Ляйпціг, Українська Накладня, стор. 205.

Здавалосьь, і по смерті тліла ще

Несказана утіха і любов. І/. /"Смерть Каїна"/.

У висліді такої переоцінки маси, як теж соціалістичного догматизму й доктринерства приходить одиниця. Тепер не маса має замінити існуючий лад, але індивідуальність, що має створити з тої маси гурт одиниць. Франків каменяр виходить з ряду і хоче бути вищим та ліпшим, як інші члени того гурту. Що більше, та одиниця набирає прикмет провідника тої одноличної громади. Це вже критична індивідуальність, що має ві двагу показати пальцем на свої вчорашні блуди і хоче змагати до кращого. Франків герой Мирон відчуває відповідальність за своє провідництво і дає масі вбити себе. Це вже почуття того, хто стоїть у проводі маси. Вона докоряє йому /"Похорон"/:

Де ж вони нас завели?

Ми ж їм вірили! Ми з ними

і гордились і цвіли!

Нам відродження вже снилось!

Ми великими були!

А тепер...

Рівночасно в цієї одиниці приходить і хитання віри в свої ідеали. Бути провідником - не те саме, що "йти в ряді". Треба прислухуватись тій масі і розуміти її потреби,

І/. Іван Франко, "З вершин і низин", Збірник поетичних творів 1873-1893, в додатку "Зівяле листя" й "Великі роковини", Київ-Ляйпціг, 1920 р., стор. 205.

щоб легше могли піднести її до себе.

Так, як у час, коли Франко вірив у громаду, він студіював природознавчі науки для обоснування свого погляду, так тепер він захоплюється працею Hauston-a Stewart-a Chamberlain-a "Die Grundlagen des XIX Jahrhunderts", перекладаючи його розділ про расу, націю та героїв. Він зокрема цікавився значенням визначної одиниці в історії, підкреслюючи, що "вплив осібників із незвичайними духовими здібностями, є безмірно великий у злім і добрім". Тепер Франко виходить від одиниці, а не від загалу, як перше, і доходить до найвищої збірної одиниці, якою від тепер уважатиме націю. Так, як перед тим Франкове поняття народу-людства охоплювало робітників і селян, так тепер на поняття народу-нації складаються всі верстви та всі класи, об'єднані національними прикметами, з яких найважливішою є мова.

Франко оспорує погляд Брандеса, що великі люди силою свого генія перетворюють середовище, з якого вони вийшли. На його думку, в світлі сучасної історичної науки, що бачить розвиток головно в змінах економічного стану, як теж в зміні інтелектуального рівня широких мас, теорія Брандеса є застаріла і повертає до суб'єктивізму Карлейля і його "культурних героїв". Рівнож вважає ніцшівського

I/. I. Франко, "Юрій Брандес", Л.Н.В. 1899, II, 126, за А. М.

"надчоловіка" - крайнім індивідуалізмом, декадентизмом та егоїзмом /голої душі/! Франкові імпонувала Чемберленова дефініція генія:

"Такі осібники, - казав згаданий автор, - це побігущі ноги, роботящі руки кожного народу, це лице, що його бачить усякий, це очі, що ними сам народ бачить світ у такому чи іншому забарвленні і передає це цілому організмові. А проте ці незвичайні осібники є витвори цілого народу: тільки з його сил пливе їх сила, тільки в ньому і через нього вони набираються значення... Твердження, що Гомер був творцем Греції, є, щоправда, буквально правдиве, але буде одностороннє і хибне, коли не додамо: тільки незрівняно здібний народ, тільки одна певна, високодовершена раса могла сплодити такого чоловіка, тільки раса, у якої видаюче й пластичне око виробилося до надмірної сили. Без Гомера Греція не була б Грецією, але без Гелленів не був би вродився й Гомер"1/.

Цю думку Франко повторяє в поемі "Мойсей":

Як душа їх душі підіймався
Він тоді многі рази
До найвищих піднебних висот
І вітхнення екстази.

1/ Л.Н.В., 1899, VII, 21-22, за А. М.

Отже Франків герой-одиниця - це продукт народу. Він пише: "Вони характерні власне тим, що виявили в своїм житті масу основних прикмет, кожний своєї нації"^{1/}. Далі говориться:

Поважний документ духового життя не самої лише індивідуальности поетової, але усієї нації, серед якої живе поет, якої настрої, чуття та надії висловлює він, як найживіша та найчутливіша її частина".

Франко підносить вагу одиниці проти Марксівського "однобічного фаталізму", створеного матеріялістичним світоглядом. На погляд представника французьких унанімістів Жюль Ромен^{2/}, який твердить, що думка засіяна одиницею порушує колективи, що одна думка розбуджує і приневолює масу до руху, Франко каже, що "суми індивідуальних імпульсів творять масові течії, настрої і змагання мас"^{3/}. Франко доцінює думки одиниць визначних, що підносять культуру і спричинюють прогрес, чим близький думці Драгоманова про вагу одиниці і слова.

На основі цих теоретичних студій індивідуальности Франко створює в своїй творчості одиницю-провідника, яка має специфічні прикмети. Його одиниця характеристична не

1/. Л.Н.В., 1900, XII, стор. 143, за А. М.

2/. "Le bourg regenere", за А. М.

3/. Л.Н.В., 1906, VIII, "Суспільно-політичні погляди Драгоманова.

лише тим, що вона вийшла з ряду, що вона вважається більше інтегральною частиною громади, але вона інша в аспекті світоглядovому. Цей учорашній член тухольської громади заявляє, що такий суспільний лад, в якому він недавно жив, - це фантазія мужика. Це хіба устрій ідеального суспільства, а що ідеал завжди залишиться річчю важкою до досягнення, так і громадівство на взір тухольського це нереальність. Він писав: "Ваше соціяльне положення може бути повністю розв'язане тільки у своїй самостійній державі" I/.

Франкові не служать взором вже ані каменярі ані ідеальні тухольські громади, але одиниці типу Івана Вишенського, чи як завершення свого життєвого шляху - Мойсея. Іван Вишенський - це індивідуальність, що відзначається глибоким патріотизмом і любов'ю до свого народу. Це людина, що ставить вартості в їхньому належному порядку й у висліді цього - душевно роздвоюється.

Франків герой Мирон, що є символом самого поета - це одиниця, що працює для свого народу й веде його до бою. Це не принагідний провідник, але той, що творить народ, інший народ і працює над обличчям майбутнього покоління. Як уже було згадано, Мирон відчуває на собі велику відповідальність перед долею народу, який він провадить. Його становище провідника дуже трудне тим, що він веде неоформ-

I/. Л.Н.В., 1904, т. 28, "Соціялістична акція, соціяльне питання і соціялізм", за В. М. Верганом, "Свобода" ч. 103, т. I, XII.

лену масу, яка, хоч і кричить "смерть тиранам", то це крик раба, зов кайданів, це жадоба помсти, а не погроза свідомої громади, яка здобуває собі волю. Він, в останній хвилині перед перемогою, зраджує своїх повстанців і переходить на сторону противника. Мирон боїться перемоги цієї юрби, бо вона керується тільки почуваннями, а не знанням і розумом. Він своєю зрадою віддає цю товпу на смерть, щоб створити ідеал для грядучих поколінь: "їх смерть життя розбудить в народі":

Я бачив, що ті лицарі завзяті,
Що йшли в вогонь і бились мов орли,
В душі своїй були і темні й підлі,
Такі ж раби, як і вперед були...
І я зломив той знаряд непридатний.І/.
/"Похорон"/.

У цієї одиниці зроджується питання, чи цей народ не є тільки іграшкою в її руках. Може ця забава є виявом суб'єктивного самозадоволення провідника. Ця одиниця не деклямує бездушно вивчених догм, але вона живе долею тих, яких провадить. Ця індивідуальність — це людина в повному сенсі того слова. Вона боліє нещастям свого повіреного народу, але одночасно хоче співати тому народові бадьору пісню, щоб він не сумнівався, а йшов до мети з твердою вірою.

На чолі Франкового суспільства стоїть індивідуальність, яка стає на прох з громадою. Це вже не одиниця, що хоче згубити свою індивідуальність серед маси, не та, що не хоче влади, як Захар у тухольській громаді, але одиниця, що провадить, наказує гуртові йти за її покликом. Цей гурт - це матеріял у руках майстра, яким є Мирон і Мойсей. Він "один з-поміж цієї юрби", що "у шатрі не дримає". Франко знає не лише Арона, Ісуса Навина - конструктивні одиниці, але знає теж Датана й Авірона - злих і фальшивих провідників того народу. Він знає теж Левітів, як збір одиниць, що боліють нещастям народу, і далі - нестійку масу, яка сьогодні буде співати "осанна" Мойсееві - представникові високих ідеалів, а завтра приноситиме жертву золотому божкові й співатиме "осанна" Датанові. Франкова одиниця переводить певну градацію фартостей. Це вже критерії, якими може керуватися тільки оформлена одиниця.

Стремлінням цієї одиниці є зробити з тої маси народ, що складався б з одиниць.

Сорок літ, мов коваль, я клепав

Їх серця і сумління...

Сорок літ я трудився, навчав

Весь загублений в тобі,

Щоб з рабів тих зробити народ

По твоїй уподобі.

/"Мойсей"/.

У своїй великій любові до народу цей провідник кидає йому проклони за його темноту духа, а опісля просить:

О, Розпятий...

Дай мені братів любити

І для них життя віддати!

/ "Іван Вишенський" /.

Він прощає своїм братам, бо бачить, що джерело лиха не в них, але в ярмі накиненому їм, в обставинах, які здеформували обличчя цих людей. Він приходить до переконання, що варто працювати для народу, бо видно сліди цієї праці.

"Та з другого боку потішає мене певність, що лід проломаний, що рух наш общенародній, так слабкий, несмілий і несвідомий ще перед 20 літами, сьогодні став уже куди-куди не той... та все таки сума наших сил більше, сума здобутого нами здорового зерна більше..., хоч тих 20 літ... не дали мені того, про що я колись зеленим хлопцем марив, то все таки ані для мене ані для мого рідного краю не пройшли марне" 1/.

"Жию вірою й надією, що ті високі духові прикмети будуть розвиватися чим раз краще серед нашого народу, і що я доживу ще часів далеко щасливіших та радісніших від тих, які прожив досі" 2/.

1/ І. І. Франко, "З вершин і низин", Збірник поезій, /І. Ф-а/, накладом Ольги Франко, Львів 1893, передне слово.

2/ "Іван Франко про себе", "Свобода", 15.8.1956, ч. 155.

І так живий і критичний ум Франка шукав доріг і хоч учора він ступав чужими слідами, завтра, побачивши їхній напрям, він завертатиме з того шляху й шукатиме нового.

"Молоді ми тоді, вважаєте, були, зелені, чужими все очима на річи дивилися. Драгоманов не любив "Посланія" - ну то за ним вже і ми всі. Я вмисне оце вибираю таку тему, щоб той давній свій блуд публично виправити" І/ - говорить про Франка С. Бфремов.

Франко закидає Драгоманову, що він затісно розумів поняття і ролю суспільства, не звертаючи належної уваги на ролю інтелігенції, проводу. Тому місце Франкової сірої всесильної многости заняла одиниця. Вона стала антитезою численности. Ця індивідуальність бачить далше і ширше поза народ - вона сягає поза межі буденного.

Після звичайного сільського священика /"Панські жарти"/ приходить Мирон - постать народнього провідника, Іван Вишенський і врешті виростає могутня постать Мойсея, що не знає особистого щастя і всіми своїми почуваннями належить суспільству.

Перед нами Франко-індивідуаліст, якому просвічують

І/. Акад. Сергій Бфремов, "З спогадів про Івана Франка", "Українське Слово", ч. 790-791.

вищі ідеали, який хоче стати "мужем блаженным", що "за
правду горос свій підносить", що
на згоду з підлістю не простягає руку,
волить зломатись, ніж вклониться злому... І/.
/"На старі теми"/.

ІДЕАЛІЗМ ФРАНКОВОЇ ОДИНИЦІ

"В своїй отсе вже близько 40-літній літературній діяльності я переходив різні ступні розвою, займався дуже різнородною роботою, служив різним напрямам і навіть націям, бо доводилося попрацювати немало, крім нашої української, також польською, німецькою та російською мовою. Та скрізь і завсіди у мене була одна провідна думка - служити інтересам мого рідного народу та загальним поступовим, гуманним ідеям. Тим двом провідним зорям я, здається, не спроневірився досі ніколи і не спроневірюся, доки мого життя"¹/.

Ці слова Франка дають глибоку характеристику ідейної настанови його індивідуальності.

Коли характеризуємо Франкову індивідуальність з її відмінними життєвими концепціями, то маємо перед очима саму постать Франка, - одиницю, що росла, сумнівалася, падала на низини і знову, з новою силою, підносилася на вершини і вкінці вийшла на Хорив, щоб стати перед обличчям свого Творця.

У попередніх розділах акцентовано концепції Франкової громади в його ранній творчості, а опісля громади-маси в його пізніших творах. У висліді цього діаметрально

¹/ "Іван Франко про себе", "Свобода", ч. 155, 15 серпня 1956 р.

різного становища у Франковому оцінюванні народу і його ролі, перед нами виросла Франкова індивідуальність. У цьому розділі намагання будуть іти по лінії, щоб вказати на ідеалістичне обличчя цієї індивідуальності.

Час Франкової віри в доктрини соціалізму, що був єдиним ліком на соціальну недугу тогочасного, не лише українського, але всього суспільства, відбився на його творчості і його світосприйманні. Він поділив суспільність на добрих і злих. Перші - це був експлуатований народ, другі - це була кляса, яка виконувала ці суспільні злочини. Тому, що еволюційним шляхом цього стану не можна було направити, треба було виповісти війну цій клясі і змести її з лиця землі. Це могла зробити тільки революція, і її молодий Франко голосив і закликав не боятися "рік крові". Студіюючи природознавчі науки, Франко доходив до наукових висновків, що тільки боротьба кляс зможе завершити ідеї поступу, будучи певним, що цю боротьбу виграє не кляса панівна, але верства поневолена. Будучи певним неминучости близького приходу цього вирішального моменту і своєї перемоги - елементи віри були йому непотрібні, а навіть шкідливі. Наука знаходила відповіді на всі соціальні й міжіндивідуальні чи громадські відносини, без найменшої труднощі. Атом став елементом довше тривалим, як усі боги разом взяті.

Не треба ні молитися ні вірити, лише організуватися, бо "царство небесне" скоро прийде на землю і збудує його народ, а не хто інший.

І це був вияв усемогутности розуму. "Раціо" і тільки раціо могло і давало відповідь на все. Розум узяв верх "над віров сліпов". Соціалізм, як філософічна течія, вміщувався в царину релігії й етики /"вольна праця і вольна любов"/ і об'єктивно вважався ворогом християнізму. Тухольська ідеальна громада відкидає християнізм, і Захар молиться до всемогутнього сонця та дякує йому за перемогу.

Молодий Франко ставить всемогутність розуму і незнищимість матерії, як основу світогляду його і його громади. Не визнаючи жадних духових прикмет людини чи народу, Франко не має трудностей створити всесвітне братерство. Холодний розум легко розв'язує доцільність такого суспільства і це вистачає. І ті льки тому, що молодий Франко не бачить і інших елементів, крім розуму, його громада може бути ідеальна. "Громадський розум" зможе все.

Його суспільство змагає тільки до "небесного царства на землі"; щастя і волі-добробуту, як елементів земних, дочасних. Інші вартості у Франка, доби "Каменярів" і "Захара Беркута", не існують. Вони - навіть непотрібні, бо без них народ може обійтися. Його маса знає клясову ненависть і боротьбу. Це однак не значить, що вона позбавлена елементів любови. Вона вміє любити того, хто страждає подібно, як вона, і напевно в неї такі ж почування. Зате його маса не має любови до тих, хто її ворог, словом, у неї нема християнської вищої любови. І в цій добі бачимо Франка

раціоналіста, матеріяліста й революціонера, який не знає вищих вартостей.

Однак Франко переорієнтовується з моментом, коли вчорашні samozрозумілі теорії почали хитатися в основах. Перед громаду вийшла індивідуальність, яка почала критично вглядати в себе і приглядатися цій громаді. Ця громада нараз втратила блиск ідеальності, бо одиниця побачила в ній досі невидимий елемент чуттєвості, рису дуже небезпечну. Вона кидає їй кличі любови, яку ставить побіч розуму, однак ще не знає, чи ці дві основні риси можна погодити з собою. Ця одиниця опрокидує класовий еґаїзм, що породжує класову боротьбу, і голосить, що елементи любови є вроджені людині, а не ненависть. Дотеперішній позитивіст бачить крім дерева знання ще й дерево життя /"Смерть Каїна"/. Каїн, як символ просвіченого духа, вбиває свого брата за те, що той

"мене нагнуть хотів у ту саму
дитячу простоту, з котрої дух мій
давно вже вийшов".

Він осамітнений блукає по світі, шукаючи втрачений рай. Після довгої й важкої мандрівки, утративши свого останнього приятеля - свою жінку, він заносить молитву до Бога, щоб дозволив йому побачити втрачений рай.

У цьому раю Каїн побачив два дерева: життя і знання. Коло дерева знання товпляться всі, а біля дерева життя нема

нікого, тільки часом хтось підійде до нього. З дерева знання падають плоди й розсипаються в попіл або розприскуються вогнем. Хто вкусить цього плоду, стає лютіший, "мордує, ріже та кує в кайдани". Хто знову ж вкусив плоду дерева життя, той других закликає. За це юрба кидається на нього "і б'ють і рвуть і мучать і калічать його мов за найтяжчу провину". Каїн бачив, що ті, які куштували овочу з дерева життя:

"Вони на смерть ішли мов на весілля,
вмирили з усміхом із ран, із мук;
вони катів своїх благословляли.

Що се значить? Знать смерть їм не страшна!
Знать жерело життя було в їх серці..."

Він бачив теж, що хто вкусив цього плоду:

"прояснювавсь увесь, благим спокоєм
проймавсь, і голос піднімав і кликав
усіх до себе, ворогів найгірших
мов друзів обнімав і був...
одним чуттям святим наскрізь пронятий.
Значить: чутте, великая любов -
ось жерело знання".

Франків Каїн залишає позитивізм і приходить до переконання, що джерело знання - це "серце". Він відкриває нову мудрість і з радістю кличе:

"Покиньте плакати по страті раю!
Я вам його несучу! Несу ту мудрість,
котра допоможе вам його здобути,
у власних серцях рай новий створити".

Його нова мудрість твердить, що знання в собі не є злим, це "неутральна холодна зброя, що виходить на добро людині лиш тоді, коли в людини є в порядку її "серце"1/. І так ці два протилежні елементи Франкова індивідуальність поєднала й наблизилася до "цілого чоловіка".

"Нова догма не спутала Франка так, як Драгоманова. Взявши від позитивізму уважну любов до факту і жагу до знання, Франко звів претяжкий бій з позитивізмом, як ерзацом релігії"2/.

Пізніше він говорив про оснування Української Соціал-Демократичної Партії: "Не довго ждати, а будемо мати /а властиво вже й маємо/ формальну релігію, оснвану на догмах ненависти та клясової боротьби"3/.

Франкова одиниця шукає за ідеалом, для якого можна б жити. Це був час, коли Франко огірчений дивився на свій пройдений шлях і оцінював те, що зроблено. Зневіра

1/. Ю. Лавріненко, "Дещо до еволюції світогляду Івана Франка", "Українська Літературна Газета", Збірник 1956, Мюнхен 1957, стор. 6.

2/. Там же, стор. 5.

3/. В. М. Верган, "Участь Івана Франка в робітничому русі", "Свобода", ч. 104, т. LXI.

в його недавні переконання, з яких деякі він тотально засудив, не могла не викликати в чутливій душі громадського діяча глибоких душевних потрясень. Він бачить, що, сам не маючи тривких основ ідеалу, не може провадити тих, що мають хіба сильне почуття помсти. Тоді в душевному роздвоєнні цей провідник залишає цю громаду і відходить /"Іван Вишенський"/.

Однак повертається туга за тією суспільною працею, хоч вона "довга, утяжлива, є теж плідна" і тільки вона може заповнити життя людини, охоплюючи ціле її буття. Бути поза тією працею - це небезпека самолюбства чи нігілізму.

Коли Франко відійшов від громадської праці й почав вглиблюватися в себе, прийшов до переконання, що тільки в громадській праці є ціль життя. Ці думки якраз дали підложжя під поему "Іван Вишенський".

У цій поемі Франкова індивідуальність дає примат духові над матерією, де ідея особистого спасіння є в конфлікті з обов'язком служіння своєму народові. Тут уже помітний передсмак діялогу Мойсея з Богою і того ж Мойсея з духом тьми Азазелем.

У ділянці науки останнє десятиліття XIX ст. Франко називає "епохою реакції проти однобічного Марксівського економічного матеріалізму чи фаталізму". Для Маркса і його прихильників історія людської цивілізації - це була історія продукції і з того впливали політичні форми суспільности

наукові поняття, уподобання, етичні та всякі інші ідеали. Франко звертає увагу, що останні роки доказали, що до продукції, до витворення економічних дібр гонять людину не тільки самі потреби шлунка, а цілий комплекс її фізичних і духових потреб. А далі Франко виступає, як ідеаліст і каже, що:

"Продукція невпинна й чим раз інтенсивніша культурна праця - це вплив потреб і ідеалів суспільности. Тільки там, де ті ідеали живі, розвиваються і пнуються чим раз вище, маємо й прогресивну і чим раз інтенсивнішу матеріальну продукцію. Де нема росту, розвитку, боротьби і конкуренції в сфері ідеалів, там і продукція попадає в китайський застій"¹/.

Франкова одиниця застановляється й роздумує над поняттям ідеалу та його засягом у сфері національного духового й матеріального життя нації та які ідеї слід ставити народньому рухові. Ці речі були реферовані на сторінках журналів і часописів "Діло", "Молода Україна", "Буковина" й ін.

Пояснюється, що "ідеал - це синтеза бажань, потреб і змагань близьких, практично легших і трудніших

¹/ "Поза межами можливого", Л.Н.В., 1900, X, стор. 8, за А. М.

до осягнення і бажань та змагань таких, що на око лежать поза межами можливого..."I/.

У відношенні до ідеалу Франко ставить потребу - відчувати свій ідеал серцем /не як колись тільки розум/, освічувати розумом і докладати всіх зусиль і засобів, щоб наближуватися до нього.

Русійним ідеалом Франкової одиниці є ідеал національної самостійності - культурної й політичної. Інтернаціоналізм, на думку Франка, це тільки або плащик, під яким криється жадоба поневолювати інші нації, або "хоробливий сантименталізм фантастів". Осягати вільні міжнародні союзи можна буде щойно тоді, коли національні поневолення будуть вже тільки споминами^{2/}.

Франко бачить трагедію в житті Драгоманова якраз у браку національного ідеалу. Ця думка про націю зберігається у Франка аж до його смерті. Поняття нації, як щось вроджене, органічне, а згодом історично необхідне і вище понад усяку територіяльну організацію. Вслід за цим Франко починає підкреслювати в своїх статтях національну психіку.

Цей завершений ідеал народу-нації приносить кінець політичним сумнівам Франкової індивідуальності.

I/. "Поза межами можливого", Л.Н.В., 1900, **Ж**, стор. 9, за А. М.

2/. Там же, стор. 7.

У діялозі "На склоні віку"^{1/} устами Іларіона Франко говорить про ХІХ ст., як вік еманципації - національної, політичної, соціально-економічної і вік еманципації людської одиниці, її тіла й духа, її звільнення від накинених їй форм і догм. Тоді завершується еманципація селян і робітників. Він перераховує всіх провідників соціалістичного руху, поминаючи Маркса та Енгельса. Коли скептик Зенон називає цей вік добою "швіндлю", руйнування, нігілізму та безхарактерности, вказує на виступи Бернштайна проти соціалізму і навпани, Іларіон тільки сказав: "Нехай собі люди б удуть малі, дуже малі, але діло роблять велике"^{2/}.

Франків Іларіон заповідає, що в ХХ ст. боротьба буде скомплікована й тяжча за дотеперішні. Головним чинником /як і досі/ буде серце, а не розум. Він бачить довкола нездорові прояви шовінізму, однак вірить, що з осягненням національної свободи це явище, що є продуктом серця, буде виходити від розуму. Франко дійшов до віри в поступ людської і соціальної одиниці, якою є нація.

У розвитку народу бувають хвилини застою. Це той селянин у "Перехресних стежках", що в дорозі додому станув посередині шляху, не знаючи, куди йому йти, втратив взагалі надію, що зможе будь-коли дійти до мети.

^{1/}. "На склоні віку", "Розмова вночі перед Новим Роком", Л.Н.В., 1900, ХІІ, стор. 135-149.

^{2/}. Там же.

Тепер Франко інакше розуміє застій. Це не явище негативне, безнадійне, бо за його словами: "Доба застою та пригноблення маси має в собі зароди нового руху, нових сил, що чекають тільки нагоди, щоб розвернутися і проявити себе"...І/.

Цей застій мас, якого не міг зрозуміти провідник, був і причиною його трагедії в поемі "Мойсей".

У замішанні понять, чи як це називано "в зачарованому крузі", молоді одиниці не знали, з чого починати. Одні давали першенство книжці й просвіті, другі знову ж твердили, що народ бідний і голодний, тому матеріяльна поміч є необхідна. Виринуло питання, що перше: хліб чи просвіта?

У поемі "Мойсей" Франко відповів:

"Хто вас хлібом накормить, той враз
з хлібом піде до гною,
Та хто духа накормить у вас,
той зіллється зо мною" /XIX пісня/.

Франко виступає проти вибуялих ніцшеанців, що понад своє "я" і свої забаганки, вважаючи себе вищими понад закони, мають тільки вимоги до суспільности, при тому не даючи їй нічогоісінько.

"А бездарність удрапована у філософію всіх надчоловіків, у тумануваті фрази та звуки всіх символістів, сатаністів і декадентів на купу, все це не

І/. "З останніх десятиліть", Л.Н.В., 1901, VII, стор. 13, за А. М.

є літературою і не здобуде собі нічого більше,
крім хвиливого ефекту"І/.

Як у 1880 рр. Франко, більше борець соціальний, вважав поезію за бойовий клич, так пізніше в ній підкреслені більше індивідуальні риси. Він, завзятий ворог суб'єктивізму, твердить, що творчість іде не від психології індивідуальності до соціальних явищ, а навпаки, від соціальних явищ до психології одиниці. Не в громадсько-соціологічних поглядах, а в глибині й тонкості психологічної аналізи людської душі лежить безсмертна вартість творців слова і тому душа їхніх героїв ширша, більша, глибша. Франкова одиниця змагає до обновленої духової культури й вищих ідеалів, виступаючи проти тих, що творять собі Бога і чорта на свою подобу.

Духове життя людини стає вічним, як її здобутки переходять у покоління. Завданням людини є злитися з суттю духової культури й перейти в духове життя людства працею та здобутками свого розуму, думок, бажань і почувань, ідей і мрій. Ці думки виложені в поемі "Страшний суд".

Почуття любови до свого народу-громади - "оце основна підвалина всякого поступу і без неї все інше буде тільки мертве тіло без душі", - говорить Франко в своїй брошурі "Що таке поступ?". Треба жити дійсністю, а не ступати тільки слідом теорій.

Його одиниця негує психіку рабської маси з усіми

негативними рисами, а як взір ставить цій юрбі "нову людину". Він ударяє в почуття сорому й національної чести маси. В цей спосіб він будить її до активної любови України, не "як хліб і кусень сала", але в світлі історичного страждання Руси. Можна любити Русь за її "гетьманя-панування", але це тільки любов минулого свого народу. Це, очевидно, зроджує національну гордість, але така любов - це ніщо інше, як тільки тінь патріотизму, в час, коли народ у національній неволі й соціальних злиднях. Патріотизм Франкового героя - це не "празнична одежина", а своїм змістом глибоке людське почування любови до свого народу. І йому він віддає весь свій труд:

"Не покидай мене, пекучий болю,

Не покидай мене, важкая думо-муко

Над людським горем, людською журбою!

... Не дай заснуть в постелі безучасти"...

Ідеал беззастережного служіння своєму народові є глибоко проаналізований у поемі "Іван Вишенський". Провідник, зневірений у своїй праці для громади, відходить від неї, "вмирає для громади" і вибирає шлях власного спасіння. На самоті він передумує свій пройдений шлях, у нього невпинна внутрішня боротьба вартостей, однак, у світлі його спасіння й посмертної нагороди, він знаходить виправдання для свого вибраного шляху. Здавалося, що старець Іван знайшов внутрішній спокій і буде з ним аж до свого скону.

Його надіям та ілюзіям прийшов кінець, коли післанці з України з'явилися над отвором його печери з благанням, щоб він повернувся в Україну й узяв керму над покинутим народом:

"Будь ти нам духовним батьком,
будь нам прикладом високим,
будь молитвою душ наших,
нашим гаслом бойовим.

... Поміркую: лукавство й зрада
убивають правдомовність,
а в кого затруте серце,
той отрутою плює".

У Франкового провідника зроджується тоді ще більша боротьба. Посвята Христові і служіння своєму ближньому-братові - це дилема Франкового провідника. Якщо він вибере першу, нехтуючи долею свого народу, тоді заслужений рай буде адом для нього; коли ж другу, тоді зрадить свого Бога, ламаючи заповіт. Хай Україна

"рятується, як знає,
а мені коли б самому
дотиснутися до Христа".

Він, безсилий, боїться, що "сам із ними пропаде".

На заклики післанців він не обізвався. Вони відійшли і їхня барка зникала в морській далині. На цей вид він у розпучливій молитві до Бога просить чуда, щоб завернув післанців, або простелив йому шлях до них, що й

стається. Старець на склоні свого життя йде в уяві до свого рідного краю, щоб віддати останні сили своєму народові.

Вартості загальні перемагають особисту користь - особисте щастя. І цей ідеал вірного служіння народові в усіх фазах його росту чи упадку став основною рисою Франкової індивідуальності. Ця одиниця рівнож закликає народ до внутрішньої любови /"Суд св. Миколая"/:

"Любіться всі разом, бо кругом злі люди.

Коли серед своїх любови не буде,

То чужі вас певне не будуть любити,

З ваших сварок скористають, щоб вас усіх згубити!"

І одночасно радіє, що національна братня любов, що сума доброго, братерського, теплого почуття по цей і по той бік більшає.

У Франка росте почуття лагідности й толеранції до поглядів чи вірувань других, і це своє розуміння життя та його моральних основ він виловив у збірці "Мій Ізмарагд". У передмові він каже: "... я бажав зробити її книжкою наскрізь моральною".

У "Паренетіконі" Франко проаналізовує життєві питання - засади християнізму, який у щоденному застосуванні є далекий від первісного зразка. Він роздумує теж над аскетизмом без любови, постом без добрих діл і чернечою службою Богові зі страху перед життям. Він підкреслює важливість любови:

"Господь сказав:-Яка тобі заслуга,
коли кохаєш свого брата, друга?
А ви любіте своїх ворогів!"

а опісля говорить про іншу любов - вищу любов правди:

"Не мовив: "Моїх ворогів любіте!"

Отсе, брати, ви добре розумійте,
що ворог Божий, ворог правди й волі
не варт любови вашої ніколи!"

У "Притчах" закликає до любови "висших, чистих цілей". Усі притчі є основані на християнських і буддійських мотивах. Це поетичні малюнки абстрактних понять у високо гуманному насвітленні, що відзначаються не лише глибиною думки, але і спокоєм. Ізмарагд Франкової одиниці - це висока людяність і безмірна любов життя та правди.

Без вищого ідеалу Франкова індивідуальність не може існувати. Навіть найшляхетніші пориви не мають вартости, якщо їм не просвічує певний окреслений ідеал. Миронові повстанці, що йшли в бій з ворогом, були на порозі перемоги, але Мирон-ідеаліст не дав їм можливости тріюмфувати. Він зрадив їх, бо це була тільки юрба месників своєї кривди. Це не були свідомі лицарі волі, але сліпий Лемех. Щойно смерть тих рабів вщепить у грядучі покоління "безсмертну силу - ідеал".

І так у "Мойсеєві" стають проти себе дві концепції: одна заступлена самим Мойсеєм, Ароном, Навином і Левитами,

друга - Датаном і Авироном. Перша - це стремління до вищого, до ідеалу й боротьби за нього, друга - ворожа всяким високим стремлінням ідейности, егоїстична, думає категоріями будня.

Ці два напрямки змагають за привернення собі тієї маси, яка, збентежена й огірчена довгою мандрівкою, сама не знає, куди їй іти. У своїй соціяльній нужді вона радше схильна йти за кличами тих, що дають їй хліб - річ необхідну й конкретну. Тому вона в проводі з Датанами й Авіронами готова каменувати Мойсея і його послідовників, які говорять їй про обітований край та багатства в ньому. Ці повчання, заклики чи погрози Мойсея її не зворушують, бо вона або їх не розуміє, або перестала їх боятися. Для нього ж не існують земні прив'язання, але велика ідея, яку він плекає в них. Він підготовляє їх до "великого діла":

"Не гасіте ж святого вогню,
Щоб як поклик настане,
Ви могли щиросердно сказати:
Я готовий, о, Пане!"

Але народ говорить у своїх шатрах про речі буденні й ними живе. Він перестав вірити словам Мойсея і складає жертви золотому тельцеві - символіві земного добра. Вони вже навіть ~~як~~ бажають вертатися до Єгипту, де мали "і огірки і дині".

Мойсеєві з'являється злий демон - символ приклонників матерії, щоб захитати віру провідника в його призначення. Хоривський вогонь Азазель порівнює з особистими бажаннями Мойсея. Він намагається вказати на щоденне, але Мойсей закликає, що:

"Хто здобуде ці скарби земні
І над все їх полюбить,
Той і сам стане їхнім рабом,
Скарби духа загубить".

Обіцяну землю побачить тільки вільне духом покоління, яке визбудеться всіх негативних рис раба, що є питомі їхнім батькам. Здобуде цю землю нове покоління, яке гартувалося під час цієї сороклітньої мандрівки, це:

"Дрібна дітвора по степу
Дивні іграшки зводить,
То воює, мурує міста,
То городи городить.
І не раз напівсонні батьки
Головами хитають -
Де набрались вони тих забав?
Самі в себе питають.
Адже в нас не видали того,
Не чували в пустині!
Чи пророцькі слова перейшли
В кров і душу дитині?"

Родиться нове, вільне покоління, яке дійде до обіцяної землі; дійде не під проводом зневіреного пророка Мойсея, який кинув зародки правди та нових ідей в душі тієї дітвори, що виводить дивні, ніколи не бачені забави. Поведе це покоління новий провідник, повний віри в свою правду; ним буде Ісус Навин-Бгошуа - людина іншого духа.

І понісся його могутній заклик:

"До походу! До зброї!

І зірвався той крик, мов орел,

Над німою юрбою,

Покотився луною до гір:

- До походу! До зброї! -

Ще момент і прокинуться всі

З остовпіння тупого.

Ще момент і Бгошуї крик

Гирл сто тисяч повторить

І з номадів лінєвєх ця мить

Люд героїв сотворить...

.....

І підуть вони в безвість віків

Повні туги і жаху...

Простувать в ході духові шлях

І вмирати на шляху.

Перемігши низькі щоденні матеріяльні інстинкти - позитивізм і матеріялізм, - індивідуальність Франка створила ідеал та нове покоління, що йде до обіцяної землі.

ЗАКІНЧЕННЯ

Франко закінчив свій творчий шлях піднесеним бадьорим акордом і вірою, що його народ дійде до обіцяної землі. Зачав Каменярами, а закінчив Конкістадорами. Перші, хоч і завзяті, одначе пригноблені раби волі, останні співають бадьору переможну пісню - а між ними провідник.

Скільки особистих терпінь, скільки труду на тій довгій дорозі індивідуальности, що любила йти в ряді, що разом і з народом кляла князя й будувала рай на землі, щоб пізніше називати це нездійсненою мрією і дати себе вбити тому ж народові. Треба бути сильною і чесною з собою індивідуальністю, щоб відкрито проголошувати свої вчорашні похибки й осуджувати їх.

Франкова одиниця пройшла повну еволюцію свого світогляду. В першому періоді його творчости бачимо Франка, як гарячого визнавця соціалізму з його вірою в інтернаціональне братерство і всесильність розуму та громади. Він ставить нову святиню, позбавлену основ віри, де домінуватиме "раціо", як одинокий чинник у людини. У світлі розуму він розглядає всі життєві проблеми і в логічній послідовності розв'язує їх.

Розум знаходить відповідь на все, тому індивідуальність з вищими особистими прикметами не знаходить для себе місця в молодого Франка. Його ідеальна громада не знає несовершених одиниць. З неї еманує непомильність громадського розуму і цей розум провадить, зглядно просвічує ту

ту громаду в її діянні. Але опісля наступає у Франка переоцінка вартостей, спричинена його розчаруванням щодо благородности громади, зневіра в соціалістичних догмах і віднайдення другого важливого елемента, який складається і впливає на людські вчинки, - любови. Франко змагається зі своїми давніми переконаннями і новий Франко виходить переможцем. Він зумів поєднати дерево дерево знання з деревом життя, відкривши рай у людському серці.

Його одиниця покидає позитивістичний світогляд і шукає за вищими ідеалами. Вона створює І. Вишенського, Мирона, а опісля Мойсея, що поставив дух понад матерію і кинув зерно віри в ідеали, яка в повній силі й переконливості виступає при кінці його творчого шляху.

Франко, хоч попадав у конфлікт із суспільністю і з самим собою, вийшов з цієї боротьби переможно й показав шлях грядучим поколінням.

ABSTRACT

This thesis covers one of the most significant elements in Ivan Franko's works: the role of the individual and the community.

The whole research consists of four chapters. In the first chapter there is an analysis of the epoch in which Ivan Franko wrote, this is the end of XIXth and beginning of XXth century, when Ukrainian territory was divided between Russia and the Austro-Hungarian monarchy. Political and administrative pressure which was directed upon Ukrainians on both sides, brought these people to a very low level culturally and socially. Centroversial ideas of socialism, popular at that time, also had a negative influence and divided the Ukrainian intelligentsia into various political camps.

In this period arose Ivan Franko, whose motive was: to work for his people and raise them from social misery and political and cultural backwardness.

As a convinced socialist, young Franko's ideas were based on people themselves believing in their all-mighty power and that a well organized community will easily overthrow the existing system and create a new social order.

This "Eden on Earth", as Franko defined it, seemed to him a very near and realistic event, which must come only through revolution.

This new community possessed all the traits of ideal unity. In his early works, Franko idealizes the community and all his work of that period is a reflection of his convictions. In his new community leadership was disliked, because leadership and all higher social classes were to him,

the source of evil. Therefore, this community would be guided not by an individual but "common intelligence", by the spirit of group rule.

Young Franko did not recognize individuality. His individual is only an equal member of the community, the individual who does not strive to grow above his environment.

Franko praised ratio and knowledge as the only means to become ideal.

However, in his later works this characteristic undergoes a striking transformation, one might almost say evolution, when negative tendencies develop, exemplified by the inability of a mass to organize and function effectively. His community is no longer an ideal one. It is an unstable mass which is now influenced by its own feelings and might follow anybody who promises more. His community has no higher ideals than those that have materialistic meaning.

Ivan Franko then turned his eyes to the individual. While his community lost its original power, his individual gained. His equal member of the community becomes a leader of the masses and has responsibility and power over them, though they do not realize it.

This is the period of Ivan Franko's life, when he loses his faith in socialism and no longer believes in revolution as the only means of improving an existing social order. He no longer believes in ratio only, but places the "tree of knowledge" beside the "tree of life" and proves that love - heart always comes before ratio. Pointing out these elements in human life and its influence on human relations, Franko conceived an individual who searches for higher ideals and values

ABSTRACT

III

in life. He gives priority to the spiritual values over material. Only he, who lives in a realm of higher ideals and strongly believes in them, shall succeed in life.

His insignificant creature, part of a monolithic group - community becomes a successful leader, who is able to lead his people to the promised land.

БІБЛІОГРАФІЯ

Возняк, Михайло, Нариси про світогляд Івана Франка,
Видавництво Львівського Університету, 1955, 194 стор.

Ця праця займається тільки раннім періодом життя Франка, коли Франко був переконаним учнем і визнавцем соціалістичних доктрин. Про зміну Франкового світогляду, взагалі про еволюцію його переконань, автор не говорить нічого, тому цю студію треба вважати радше нарисом про світогляд молодого Франка.

Музичка, А., Шляхи поетичної творчости Івана Франка,
Державне Видавництво України, 1927, 200 стор.

Цей твір служив багатим матеріалом при опрацюванні цієї тези. Автор не лише аналізує поетичну спадщину Франка, але шукає їй відповідників, як теж і джерел у всесвітній літературі. Треба, однак, пильно стежити за доводженнями автора, що є схильний шукати за аналогічними творами інших письменників і від них виводити початки Франкових творів, не залишаючи, на перший погляд, багато місця самостійному генієві самого Франка.

Писання Івана Франка, IV., Молода Україна, Часть перша, Провідні ідеї і епізоди, Вінніпег, 1920.

Сам Франко подає аналізу доби, в якій йому приходилось працювати і творити. Це корисний матеріал для кращого розуміння Франка, Як громадського діяча.

Сімович, Василь, Іван Франка, Його життя та діяльність, Друге доповнене видання, сіне анно, 112 стор.

Праця радше біографічної вартости, що включає і загальний огляд громадської діяльності Франка.

Лавріненко, Юрій, Ще до еволюції світогляду Івана Франка, Українська Літературна Газета, Збірник 1956, Мюнхен 1956.

Короткий, але багатий нарис Франкової індивідуальности. Автор докладніше застановляється над розвитком Фран-

БІБЛІОГРАФІЯ

кової політичної думки, чи радше його критикою міжнародного й українського соціалізму.

Крушельницький, Антін, Іван Франко /Поезія/, Галицька Накладня Якова Оренштайна в Коломиї, Київ-Ляйпціг, сіне анно, 279 стор.

Аналіза поетичної творчости Івана Франка. Одно з важливих джерел в опрацюванні тези.

Донцов, Дмитро, Туга за героїчним, Ідеї і постаті літературної України, Вид. СУМ, Лондон, 1953.

Автор подає аналізу душевного стану Франка і його сучасників, як концепцію громади Франка й еволюцію світогляду Франкової індивідуальности.

Франко, Іван, Мойсей, Поема, Друге видання з передмовою, Літературно-Наукова Бібліотека ч. 153, Львів, 1913.

У передмові до цього видання Франко подає генезу цієї поеми, вказуючи на деякі відхилення його фабули й характеру деяких явищ від історичної особи Мойсея.

Петлюра, Симон, Статті, Листи, Документи, Видано Українською Вільною Академією Наук у США, Нью-Йорк, 1956.

Загальна характеристика Франка, як поета й громадського діяча, ілюстрована уривками з його поезій.

Франко, Іван, Іван Вишенський, Українське Видавництво, Нью-Йорк "Говерля", 1955.

Передмова Б. Романенчука і текст поеми.

Франко, Іван, Др., Темне Царство, Студія з приводу Шевченкових поем "Сон" і "Кавказ", Львів, 1914.

Критична студія Шевченкових політичних поем "Сон" і "Кавказ".

БІБЛІОГРАФІЯ

Франко, Іван, Захар Беркут, Видавництво "Українське Слово", Регенсбург, 1946.

Ілюстрація ідеального суспільного устрою, як теж громади. Повість написана під впливом анархістичних ідей М. Драгоманова, які пізніше Франко осудив.

Vytanovych, Пля, "Political Views of Ivan Franko", in The Ukrainian Quarterly, Vol. XII, No 2, issue of June 1956, p.111-51.

Автор переводить паралелю між Франком і Масариком. Коротко з'ясоване становище Франка до соціалістичних доктрин Маркса.

Hordynsky, Sviatoslav, "Moses, The Conscience of His People", in The Ukrainian Quarterly, Vol. XII, No2, issue of June 1956, p.152-57.

Аналіза поеми "Мойсей". Автор накреслює причини конфлікту між Франковим провідником і народом.